

Edmunds Krastiņš

**Kāpēc Latvija nevar
labāk**

Vēsturiski ekonomiska eseja

2023

S A T U R S

Ievads	3
Baltijas valstu ekonomika līdz Otrajam pasaules karam	5
Mūsdienu situācija	10
Kas notika okupācijas laikā?	21
Neatkarības atgūšana un tālākās attīstības ceļš	32
Atpaliecības cēloņi.....	44
Ko darīt?.....	48
Bibliogrāfija	50

Ievads

Kā vērtēt Latvijas sasniegto kopš neatkarības atjaunošanas?

No vienas puses, mums, lai arī ne bez kļūdām un upuriem, ir izdevies pāriet no administratīvi direktīvas saimniecības uz tirgus ekonomiku, iestāties Eiropas Savienībā (ES) un NATO, pievienoties Eiropas monetārajai savienībai (eirozonai). Jau sen aizmirsti tukšie veikalu plaukti, runas un ceļošanas brīvības ierobežojumi. Starptautiski tiek uzskatīts, ka Latvija jau iekļaujas augsta dzīves līmeņa valstu grupā.¹

Latvija ir piedzīvojusi ilgāko demokrātijas periodu savā vēsturē. Īpaši spilgti Latvijas sasniegumi izskatās uz bijušās PSRS neatkarību ieguvušo republiku fona.

Taču nevar noliegt, ka krasi pieaugusi ekonomiskā nevienlīdzība sabiedrībā, joprojām endēmiska ir XX gs. 90. gados sazēlusī korupcija un ēnu ekonomika, daudzos dzīves līmeni un labklājību raksturojošos rādītājos Latvija atrodama ES statistikas tabulu lejasdaļā, gadu no gada sarūk valsts iedzīvotāju skaits.

Kā noteikt, vai sasniegts maksimāli iespējamais pēc neatkarības atgūšanas? Manuprāt, labākais veids tam ir salīdzinājums ar kaimiņvalstīm Igauniju un Lietuvu. Šīs valstis ir līdzīga lieluma, vēsturiski mums ir daudz kopēja. Tāpēc jau vairāk nekā 10 gadus gatavoju triju Baltijas valstu ekonomikas salīdzinošus apskatus, kas līdz šim prezentēti šauram interesentu lokam, lielākoties *Ekonomistu apvienības* ietvaros.

Drīz vien ievēroju, ka Latvijai daudzos indikatoros ir vērojama ne tikai jau tradicionāli ierastā atpalcība no Igaunijas, bet nu jau arī no Lietuvas. Īpaši izteikti tas sāka izpausties pēc 2009. gada finanšu krīzes. Sākumā meklēju tam izskaidrojumu kādās politiskās kļūdās: nepareizos likumos, nodokļu likmēs, korupcijas izplatībā. Taču skaidri redzama korelācija ar ekonomiskajiem rezultātiem nebija atrodama.

Mani neapmierināja arī skaidrojums, ka vainojama tieši 2009. gada krīze ar *Parex* bankas bankrota smagajām sekām. Tas tikai radīja papildu jautājumu: kāpēc tieši Latviju šāda krīze skāra?

Savukārt darbs pie grāmatām² par Latvijas tautsaimniecību lika domāt, ka padomju okupācijas gados Latvijā, iespējams, ir notikušas kādas fundamentālas pārmaiņas, kuras sabiedrību padarījušas mazāk konkurētspējīgu.

1 Pasaules Banka no 2020. gada pie augsta ienākumu līmeņa valstīm pieskaita tās, kurās IKP uz iedzīvotāju pārsniedz 12 535 ASV dolārus.

2 Edmunds Krastiņš (2018). Latvijas rūpniecība XIX–XXI gadsimtā. Rīga: Jumava.

Edmunds Krastiņš (2019). Kuģniecība Latvijā. Rīga: Autora apgādā.

Iespējams, ekonomisti nevar atrast šādas atpalcības iemeslus, jo tie meklējami citā sfērā, savukārt citu nozaru pētnieki lielā mērā ignorē ekonomiskās attīstības jautājumus. Tādā gadījumā nepieciešama starpdisciplināra problēmas analīze.

Sākšu ar to, ka atskatīšos uz Baltijas valstu ekonomiku un sasniegumiem pēdējos pirmskara gados, tad salīdzināšu to rādītājus mūsdienās. Pēc tam pievērsīšos okupācijas laika notikumiem, neatkarības atjaunošanai un pārejai uz tirgus ekonomiku.

Baltijas valstu ekonomika līdz Otrajam pasaules karam

Latviešu un igauņu likteņi gadsimtu gaitā bijuši ļoti līdzīgi. Livonijas ietvaros abas tautas vairāk nekā sešsimt gadu dzīvoja vācbaltiešu elites pārvaldībā, pakāpeniski zaudējot brīvību un ar retiem izņēmumiem nonākot zemākās kārtas, zemnieku, statusā. Arī pēc iekļaušanas Krievijas impērijā¹ šīs teritorijas pamattautu statusā nekas daudz nemainījās, drīzāk to stāvoklis vēl pasliktinājās. Turpmāk gandrīz 200 gadu igauņi un latvieši dzīvoja viens otram līdzās vienā Krievijas administratīvajā teritorijā, Vidzemes guberņā. Vācbaltiešu pārvaldītajā² Baltijā vēl ietilpa latviešu apdzīvotā Kurzemes un igauņu apdzīvotā Igaunijas guberņa.

Imperatora Aleksandra I laikā triju Baltijas provinču zemnieki saņēma brīvlaišanu (1816–1819), kas XIX gadsimta otrajā pusē izsauca straujus nacionālās atmodas procesus. Turklāt latvieši šai ziņā bija kādus 5–10 gadus priekšā igauņiem. Tie latvieši, kuri dzīvoja Vitebskas guberņā, tā sauktie inflantieši,³ no dzimtbūšanas tika atbrīvoti reizē ar pārējiem Krievijas zemniekiem, tai skaitā lietuviešiem, 1861. gadā. Viņi gandrīz nemaz nepiedalījās nacionālās atmodas procesos, un ciešākas saites ar Baltijas latviešiem sāka nodibināties tikai XX gadsimta sākumā.

Atšķirīgs bija lietuviešu liktenis. Savulaik Lietuvas valsts sniedzās no Baltijas līdz Melnajai jūrai, lietuviešiem bija sava aristokrātija un karaļi, patstāvīga valsts līdz pat 1569. gadam. Pēc Polijas–Lietuvas ūnijas izveidošanas sākās Lietuvas pārpoļošana. Izglītotiem igauņiem un latviešiem Baltijā dabīga bija pāreja vāciešos, turpretim lietuviešiem – poļos. Liela Polijas valsts daļa pēc tās trešās dalīšanas XVIII gadsimta beigās tika iekļauta Krievijas impērijā. Daļa lietuviešu apdzīvoto teritoriju nonāca Vācijas sastāvā.

Lietuviešu likteni XIX gadsimtā būtiski ietekmēja vairākkārtīgās poļu sacelšanās. Pēc 1830. gada sacelšanās slēdza Viļņas universitāti, no 1842. gada dokumentos nelietoja Lietuvas nosaukumu, no 1852. gada lietuviešu apdzīvoto guberņu valsts iestādēs lietoja tikai krievu valodu. Pēc 1863. gada sacelšanās pastiprinājās pārkrievošana, aizliedza latīņu druku. Lietuviešu nacionālā atmoda sākās tikai XIX gs. 80. gados.

1 Igauniju un Vidzemi pievienoja Krievijai 1721. gadā, bet Kurzemi 1795. gadā pēc Polijas trešās dalīšanas.

2 Šo pārvaldi Tērbatas profesors Kārlis Širrens 1869. gadā raksturoja šādi: “Ticības brīvība. Vācu pārvalde un valoda. Vācu tiesības.”

3 No Polijas sastāvā līdz 1772. gadam ietilpušās Inflantijas vaivadijas nosaukuma.

Kad XIX gadsimta beigās sākās strauja Krievijas industrializācija, Rīga kļuva par vienu no tās svarīgākajiem rūpniecības centriem.

Visām trim tautām, Pirmajam pasaules karam noslēdzoties, izdevās nodibināt neatkarīgu valsti, un tas deva nedaudz vairāk par 20 patstāvīgas attīstības gadiem. Lietuva gan atradās politiski atšķirīgā situācijā, jo pēckara mainīgajos apstākļos uz īsu brīdi bija ieguvusi, bet pēc tam Polijai zaudējusi Viļņas apgabalu.⁴ Savukārt Vācijas Mēmele (Klaipēda)⁵ saskaņā ar Versaļas līgumu kļuva par Antantes protektorātu, un to gatavojās pārveidot par brīvvalsti. Taču Lietuva pasteidzās un 1923. gadā ar spēku pārņēma Klaipēdu savā pārvaldībā.

Uzskata, ka Latvija, kuras teritoriju gandrīz visu kara laiku šķērsoja fronte un kur notika aktīva karadarbība, bija otra karā visvairāk cietusī valsts pēc Beļģijas.⁶ Kad vācu karaspēka apdraudējums Rīgai 1915. gadā kļuva pavisam reāls, uz Iekškriviju evakuēja tikpat kā visas rūpnīcas. Tomēr XX gs. 20. gados, neskatoties uz nepieciešamību pārorientēties no zaudētā Padomju Krievijas tirgus, tautsaimniecība veiksmīgi attīstījās.

1938. gads bija pēdējais, kad Baltijas valstu ekonomiku vēl nebija ietekmējis pasaules kara sākums. Tāpēc šo vai, gadījumā, ja dati nav pieejami, kādu citu tuvāku pirmskara gadu izmantošu, lai salīdzinātu valstu sasniegto neatkarības īsajā posmā.

Tā laika iedzīvotāju skaits un nacionālais sastāvs atrodami 1. tabulā.

1. tabula

**Iedzīvotāju skaits un nacionālais sastāvs
1939. gadā (1945. gada robežās)**

Valsts	Iedzīvotāji (tūkstošos)	Pamattauta	Vācieši	Ebreji	Krievi
Igaunija	1052	92 %	1,5 %	–	8 %
Latvija	1951	77 %	3 %	5 %	10 %
Lietuva ⁷	3100	76 %	5 %	7,7 %	3 % ⁸

4 Pēc 1897. gada Krievijas tautas skaitīšanas datiem, Viļņas pilsētā dzīvoja 155 tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem 46 % dzimtā valoda bija ebreju, 31 % poļu un tikai 2 % lietuviešu (etnisko izcelsmi neuzskaitīja). (Pervaja vseobščaja perepis naseleņija Rosijskoj imperii 1897 goda. IV. Viļenskaja gubernija, tetr. 3 (1904), Sanktpēterburga. 91. lpp.)

5 Pēc 1910. gada Vācijas tautas skaitīšanas datiem, Mēmelē dzīvoja 150 tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem 67 tūkstošiem dzimtā valoda bija lietuviešu.

6 Marģeris Skujenieks (1928). Latvija 1918.–1928. gados. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 3. lpp.

7 Vienīgā starpkaru tautas skaitīšana Lietuvā bija 1923. gadā. Tā nenotika Viļņas un Klaipēdas reģionos, un tajā saskaitīja 2029 tūkstošus iedzīvotāju. (Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys, Kauno, 1924, 13. lpp.)

8 Poļi.

Latvijā gan vāciešu, gan ebreju skaits kopš 1925. gada bija krities, krievu pieaudzis.

No šiem skaitļiem redzams, ka etniski visviendabīgākā bija Igaunija, Latvijā bija ievērojams krievu un ebreju skaits, kā arī neliela, bet ekonomiski ietekmīga vāciešu minoritāte. Lietuvā ekonomiski nozīmīgi bija ebreji, kā arī Klaipēdas vācieši.

Minoritāšu loma Latvijas rūpniecībā neatbilda to proporcijai iedzīvotāju skaitā. 1935. gada amatniecības un rūpniecības uzņēmumu skaitīšanā konstatēja, ka no 1000 attiecīgās tautības iedzīvotājiem individuālie uzņēmēji bija 24 latvieši, 32 vācieši, 53 ebreji. Šajā skaitīšanā arī komercsabiedrības klasificēja pēc to īpašnieku tautības un secināja, ka no 922 kolektīvo uzņēmumu saražotās produkcijas 24 % attiecās uz latviešu uzņēmumiem, 36 % – vācu, 35 % – ebreju.⁹

Lai arī vācieši bija tikai trīs procenti no kopējā Latvijas iedzīvotāju skaita, viņi 1934. gadā saņēma 16 % no visiem ienākuma nodokļu maksātāju ienākumiem.¹⁰

Rūpniecības attīstības salīdzinošo līmeni Baltijas valstu mūsdienu teritorijā 1937. gadā parāda 2. tabula.

2. tabula

Baltijas valstu rūpniecība 1937. gadā

Valsts	Uzņēmumu skaits	Darbinieki (tūkstošos)	Ražots milj. latu	Ražots uz 1 iedzīvotāju latos
Igaunija ¹¹	1149	54,8	221,8	196
Latvija	5139	100,2	570,3	292
Lietuva ¹²	1834	43,8	421,7	111

Var secināt, ka Latvijā un Igaunijā rūpniecība bija daudz attīstītāka nekā tagadējās Lietuvas teritorijā.

1935. gadā rūpniecībā strādāja 13,5 % no Latvijas ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, 15,5 % – no Igaunijas, 6,5 % – no Lietuvas (bez Viļņas apgabala). Lietuvai

9 Krastiņš. Latvijas rūpniecība. 102.–103. lpp.

10 Arnolds Aizsilnieks (1976). Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. Stokholma: Daugava, 605. lpp.

11 Estonian economic year-book for 1938 (1939). Tallinn: Eesti Pank.

12 Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. Kaunas: Spindulio. Dati par Viļņas apgabalu no: Mały rocznik statystyczny 1939. Warszawa: Nakład głównego urzędu statystycznego.

svarīgs bija Klaipēdas novads, kura rūpniecībā 1937. gadā bija nodarbināti vairāk nekā 9 tūkstoši strādājošo (20 % no visiem valsts rūpniecībā nodarbinātajiem).

Tolaik visās Baltijas valstīs noteicošā tautsaimniecības nozare joprojām bija lauksaimniecība. Vislielākais īpatsvars tai bija Lietuvā, kur lauksaimniecībā bija nodarbināti 79 % strādājošo, Latvijā – 67 %, Igaunijā – 63 %. Galveno kultūru ražas un mājlopu daudzums apkopots 3. tabulā, iekavās dodot izaudzētās graudaugu tonnas un mājdzīvnieku skaitu uz 100 iedzīvotājiem. No šīs tabulas var spriest, ka visās trijās valstīs bija attīstīta lauksaimniecība, taču Igaunijā tai bija relatīvi mazāka nozīme, bet Latvija vairumā rādītāju bija vadībā. Jāsecina, ka ievērojami lielākais nodarbināto īpatsvars Lietuvas lauksaimniecībā bija mazāk ražīgs.

3. tabula

Baltijas valstu lauksaimniecība 1938. gadā¹³
(iekavās – tonnas vai skaits uz 100 iedzīvotājiem)

Rādītājs	Igaunija	Latvija	Lietuva
Rudzi, tūkst. t	410 (36)	825 (42)	1359 (53)
Kvieši	186 (16)	418 (21)	548 (21)
Mieži	211 (19)	481 (24)	597 (23)
Kartupeļi	2174 (192)	3817 (194)	4616 (181)
Zirgi, tūkstoši	219 (19)	400 (20)	557 (22)
Liellopi	661 (58)	1224 (62)	1193 (47)
Aitas	650 (57)	1360 (69)	619 (24)
Cūkas	385 (34)	813 (41)	1249 (49)

Aplūkosim vēl virkni rādītāju, kuri raksturo valstu ekonomisko attīstību XX gs. 30. gadu beigās (4. tabula).

Šī tabula uzrāda ievērojamu Lietuvas atpalcību vairākos svarīgos ekonomisko attīstību raksturojošos rādītājos. Papildus īpaši spilgti to raksturo analfabētu īpatsvars, kurš Lietuvā 1923. gadā bija 33 %, Latvijā 1930. gadā 13 %, bet Igaunijā 1934. gadā tikai 5 %.¹⁴

¹³ Latvijas statistikas gada grāmata 1939. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 268.–271. lpp., autora aprēķini.

¹⁴ Voldemārs Salnais (1937). Latvija skaitļos starp Eiropas valstīm. No: Latvijas zeme, daba, tauta. Rīga: Valters un Rapa. 605.–676. lpp., šeit 620. lpp.

Atsevišķi Baltijas valstu ekonomiku raksturojoši rādītāji¹⁵
(iekavās – vienības uz vienu iedzīvotāju)

Rādītājs	Igaunija	Latvija	Lietuva
Saražota elektrība, miljoni kWh	112 (99)	193 (98)	37 (15)
Laikraksti, milj. eksemplāru	24 (21)	27 (14)	33 (13)
Telefona sarunas, miljoni	30 (27)	114 (58)	22 (9)
Eksports, miljoni latu	144 (127)	227 (115)	212 (83)
Automašīnas (iekavās uz 1000 iedzīvotājiem)	5003 (4,4)	6687 (3,4)	2722 (1,1)

Diemžēl Latvijas valdības valūtas politika pēc 1929. gada pasaules ekonomiskās krīzes bija negatīvi ietekmējusi tās ekonomisko attīstību. Igaunija savas valūtas piesaisti zeltam bija atcēlusi jau 1933. gadā, Latvija to izdarīja vien 1936. gadā.

Tā rezultātā, piemēram, Latvijas tirdzniecības flotes tonnāža no 190 tūkstošiem tonnu 1935. gadā bija pieaugusi tikai līdz 194 tūkstošiem 1938. gadā, toties Igaunijai šajā pašā periodā – no 126 līdz 177 tūkstošiem tonnu, gandrīz panākot Latviju.¹⁶

Rezumējot var secināt, ka pirms Otrā pasaules kara sākuma visas trīs Baltijas valstis vēl bija pārsvarā agrāras ekonomikas. Tomēr Igaunija un Latvija bija sasniegušas ievērojamu progresu industrializācijā un modernizācijā, kas atspoguļojās augstākā dzīves līmenī.

Pēc pētnieku aprēķiniem,¹⁷ Latvijas kopprodukts uz iedzīvotāju no 1929 ASV dolāriem¹⁸ 1922. gadā bija pieaudzis līdz 4048 dolāriem 1938. gadā, Igaunijas – no 2311 līdz 3771 dolāram. 1938. gadā Latvijas kopprodukts uz vienu iedzīvotāju varēja būt ap 65 % no Lielbritānijas un 81 % no Vācijas līmeņa.

¹⁵ Latvijas statistikas gada grāmata 1939. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 276., 281., 283.–284. lpp., autora aprēķini.

¹⁶ Voldemārs Salnais. Latvija skaitļos starp Eiropas valstīm. Šeit 659. lpp.

¹⁷ Joan N. Roses, Nikolaus Wolf (2011). Aggregate growth, 1913–1950. In: edited by Stephen Broadberry and Kevin H. O'Rourke. The Cambridge economic history of modern Europe, volume 2. New York: Cambridge University Press. pp. 182–207. Šeit 190. lpp.

¹⁸ Aprēķinos izmantoti 1990. gada starptautiskie ASV dolāri. Skatīt: Angus Maddison (2003). The World economy: Historical statistics. OECD.

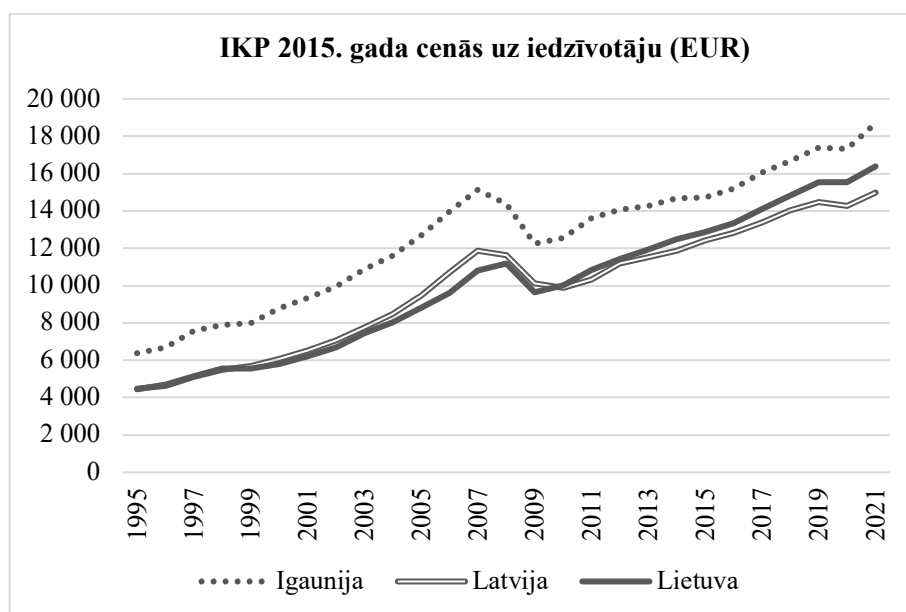
Mūsdienu situācija

Pirmkārt, jāpārlicinās, vai tiešām pašreiz sasniegtie ekonomiskās un sociālās attīstības rādītāji salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu liecina Latvijai par sliktu. Šim nolūkam vispirms parādīšu galveno indikatoru dinamiku laikā kopš Baltijas valstu neatkarības atgūšanas un iestāšanās ES, bet pēc tam pozīcijas dažādu sociālo rādītāju rangu tabulās.¹

Galvenais valsts ekonomisko stāvokli vispārinošais raksturojošais rādītājs ir iekšzemes kopprodukts (IKP) – gada laikā valstī jaunradītā vērtība. Lai salīdzinātu dažāda mēroga ekonomikas, to parasti izsaka uz vienu valstī dzīvojošu cilvēku. Savukārt, lai salīdzinājumos novērstu inflācijas ietekmi, IKP pārrēķina pastāvīgās cenās, par bāzi ņemot kāda noteikta gada cenas. Naudas pirktspēju ievērtē, izmantojot pirktspējas paritātes jēdzienu, tas ir, salīdzinot dažādu preču un pakalpojumu cenas starp valstīm. Šādi izteiktu IKP sauc par pirktspējas paritātes (*Purchasing Power Parity – PPP*) IKP.

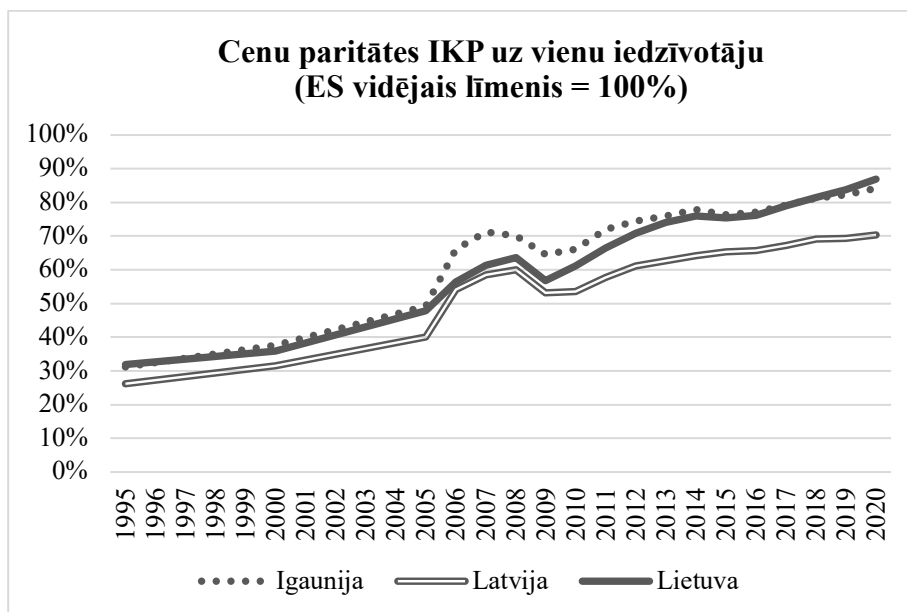
IKP uz vienu iedzīvotāju 2015. gada cenās parāda 1. grafiks, bet cenu paritātes izteiksmē procentos pret ES vidējo līmeni 2. grafiks. Tie liecina, ka Latvija jau kopš XX gs. 90. gadiem ievērojami atpaliek no Igaunijas, bet atpalcība no Lietuvas ir iezīmējusies pēc 2009. gada krīzes.

1. grafiks

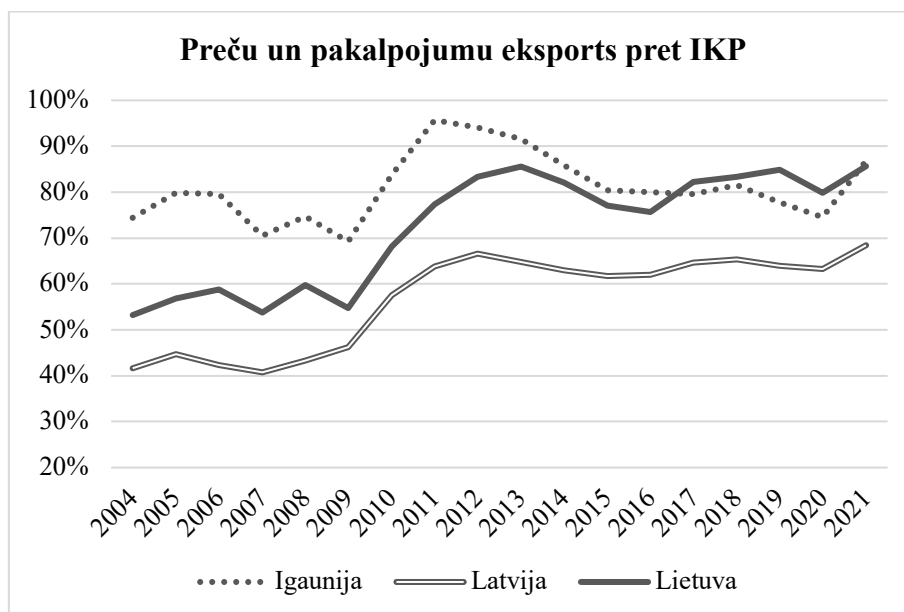

¹ Visi dati, ja nav norādīts citādi, ņemti no ES statistikas biroja (*Eurostat*) datubāzes. Atsevišķos gadījumos autora aprēķins.

2. grafiks

3. grafiks

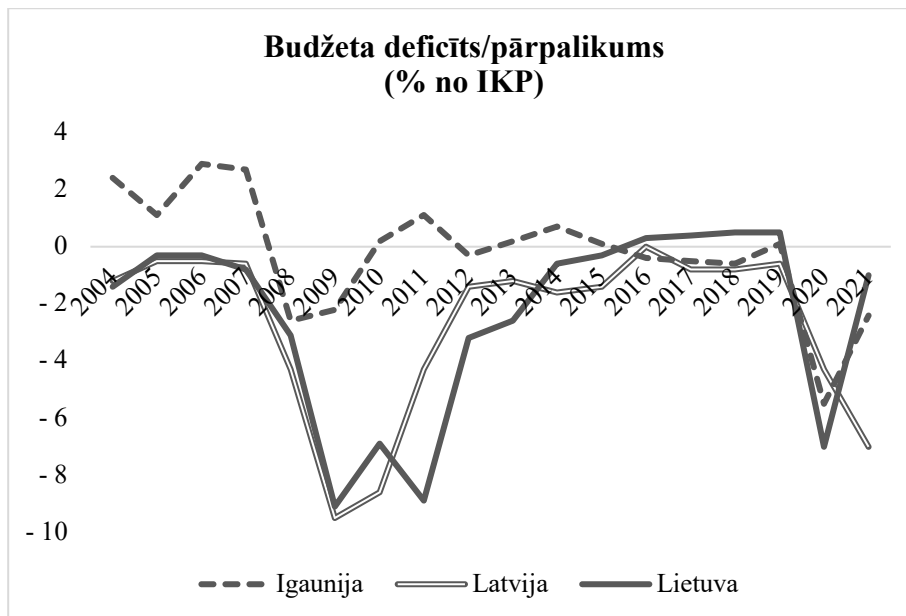

Viens no iemesliem šādiem IKP rādītājiem ir Latvijas zemākā eksportspēja, kuru ataino 3. grafiks.

Igaunija jau no neatkarības atgūšanas pieturējās pie ļoti konservatīvas fiskālās politikas, nepieļaujot budžeta deficītu. Iespējams, tas noveda arī pie citādas attieksmes pret banku sistēmas attīstību. Latvija un Lietuva šajā ziņā bija stipri relaksētākas, kā tas redzams 4. grafikā. Tomēr kopš 2014. gada Lietuvas finanšu disciplīna stipri uzlabojusies (protams,

jāņem vērā Covid-19 krīzes izraisītā atkāpe un Eiropas komisijas prasības visās Baltijas valstīs).

4. grafiks

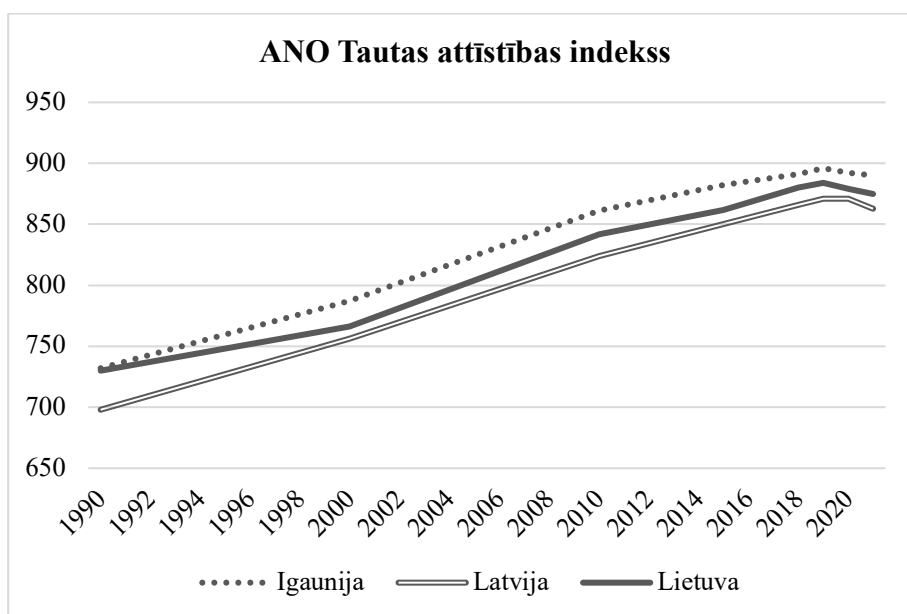

IKP kā valsts attīstības galvenā rezultātīvā rādītāja izmantošana daudzkārt tikusi kritizēta kā pārāk vienpusīga un citus labklājības faktoros ignorējoša. Tāpēc ir bijuši mēģinājumi radīt iekļaujošākus attīstības rezultātu indikatorus, kuri ņemtu vērā ne tikai ekonomisko darbību, bet arī citus būtiskus rādītājus. Viens no šādiem indikatoriem ir ANO Tautas attīstības indekss (HDI).

ANO piedāvā HDI kā summāru attīstības galveno aspektu rādītāju, kurā iekļauti mūža ilgums, cilvēku izglītība, ekonomikas līmenis.² Pēc noteiktas formulas indeksu aprēķina, ņemot vērā paredzamo mūža ilgumu dzimšanas brīdī, mācībās pavadīto gadu skaitu pieaugušajiem un nacionālo ienākumu uz vienu cilvēku. Baltijas valstu HDI dinamika atspoguļota 5. grafikā.³

2 Human Development Index (HDI). Pieejams: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (skatīts 01.11.2022.).

3 Trends in the Human Development Index, 1990-2021. Pieejams: https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/HDR21-22_Statistical_Annex_HDI_Trends_Table.xlsx (skatīts 01.11.2022.).

Šajā rādītājā Latvija bijusi atpalicēja jau kopš neatkarības atjaunošanas, tomēr atšķirībā no 1. un 2. grafikā vērojamā to nav ietekmējusi 2009. gada krīze. HDI gan visām Baltijas valstīm kopš 2018. gada pasliktinājies, domājams, Covid-19 pandēmijas ietekmē.

Detalizētāku indeksu, kurā ņemti vērā vairāk rādītāju, izstrādājusi bezpeļņas organizācija *Social Progress Imperative*. Uzmanību šis indekss piesaista ar to, ka tā akadēmiskais padomnieks ir pasaulslavenais konkurētspējas pētnieks, Hārvarda Biznesa skolas profesors Maikls Porters. Sociālā progresa indekss sastāv no trim daļām: pamatvajadzības, labbūtības pamati, iespējas. Šajā indeksā 2022. gadā Igaunija ieņem 18., Lietuva 29., Latvija 32. vietu.⁴

World Economic Forum 2019. gadā publicētajā globālās konkurētspējas indeksā,⁵ kurā vērtētas institūcijas, politikas un faktori, kas nosaka produktivitātes līmeni, Igaunija ieņēma 31., Lietuva 39., bet Latvija 41. vietu. Šķiet, ka te atpalicība vismaz no Lietuvas nav liela.

Eurostat publicē statistiku par daudziem sociāli ekonomiskajiem rādītājiem. Manuprāt, raksturojošākos no tiem esmu apkopojis 5. tabulā, ņemot jaunākos pieejamos datus un izvēloties pēc iespējas mazāk savstarpēji saistītu indikatoru. Tabulā iekļauti trīs mirstības cēloņi, kas raksturo dažādas sociālās izpausmes. Slepavības atspoguļo

4 Pieejams: <https://www.socialprogress.org/global-index-2022overview> (skatīts 18.01.2023.).

5 Klaus Schwab (editor) (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. Geneva: World Economic Forum. xiii lpp.

vardarbības līmeni, bojāgājušo skaitu satiksmes negadījumos ietekmē braukšanas kultūra, pašnāvību daudzums liecina par indivīda un sabiedrības attiecību traucējumiem, ko var būt izraisījusi atstumtība, nabadzība, veselības problēmas. Te norādītas vietas, kuras valstis ieņem ES tabulā, kas sakārtota, augstākas vietas dodot par sabiedriski vēlamāku rezultātu.⁶

5. tabula

**Dažādi sociāli ekonomiskie rādītāji
(vieta ES valstu tabulā)**

Rādītājs	Igaunija	Latvija	Lietuva
Veselīgas dzīves gadi	23	27	25
Summārais dzimstības koeficients	10	12	16
Zīdaiņu mirstība (no mazākās)	1	18	10
Augstskolu absolventu īpatsvars	24	19	11
Bezdarbs	15	23	20
Ienākumu nevienlīdzība ⁷	17	26	25
Nabadzības risks	19	23	21
Slepkavības ⁸	25	27	26
Nāve satiksmes negadījumā	4	23	19
Pašnāvības	22	23	27
Interneta lietošana ⁹	12	13	20
Dīgtālās prasmes ¹⁰	13	16	17
Vietu summa	185	250	237

Eurostat dati visai maz atspoguļo tādas svarīgas nozares kā izglītība, sasniegtos rezultātus. Tāpat tur neatrast nodokļu disciplīnas rādītājus, uzņēmējdarbības kultūras vērtējumu, korupcijas līmeni, lojalitāti valstij, cilvēku savstarpējās uzticības līmeni.

6 Piemēram, veselīgas dzīves gadiem pirmās vietas ir par ilgāku mūžu, bet bezdarbam – par zemāku bezdarba līmeni.

7 Džini koeficients.

8 Visi nāves gadījumi izteikti uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju.

9 Personas, kuras lietojušas internetu pēdējos trīs mēnešos.

10 Personas, kuru prasmes pārsniedz pamatiemaņas.

Toties OECD¹¹ regulāri vērtē valstu pamatizglītības sasniegumus, veicot 15 gadu vecu skolēnu zināšanu pārbaudi. Šo vērtējumu saīsināti dēvē par PISA¹², un pēdējo reizi tas veikts 2018. gadā. Baltijas valstu rezultāti atspoguļoti 6. tabulā. Tie uzrāda ievērojamu Igaunijas skolēnu pārkumu, Latvijai un Lietuvai sasniedzot tuvus rezultātus. Toties draudīgs ir Latvijā konstatētais iebiedēšanas/vajāšanas līmenis skolās, kura sekas var būt mazāk konkurētspējīgi, psiholoģiski ievainoti jaunieši, kuriem būs grūtības sasniegt augstus rezultātus dzīvē.

6. tabula

PISA vērtējuma rezultāti				
Rādītājs	Igaunija	Latvija	Lietuva	
Lasītprasme	523	479	476	
Matemātika	523	496	481	
Dabaszinātnes	530	487	482	
Zemi rezultāti visos rādītājos, %	4,2	9,2	13,9	
Plāno strādāt IKT jomā 30 gadu vecumā, %	9,9	7,2	10,1	
Saskārušies ar iebiedēšanu/vajāšanu, % ¹³	25,4	35,5	22,6	

Augstākajā izglītībā salīdzinošus rādītājus publicē daudzas organizācijas, kuras sastāda universitāšu reitingus. 7. tabulā apkopoti jaunākie universitāšu reitingi, ko publicējušas vairākas pazīstamas organizācijas. Šo reitingu kritiķi gan norāda, ka tie vairāk atspoguļo pētniecības, nevis apmācības kvalitāti. Un, kā zināms, ar pētniecību Latvijai nepavisam neiet labi. Tomēr nav arī pamata domāt, ka ar apmācību kvalitāti sokas labāk.

11 Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija, kurā apvienotas 38 pasaules attīstītās valstis (tajā skaitā Baltijas valstis).

12 *Programme for International Student Assessment*. Nevienas pasaules valsts skolēnu prasmju vērtējumi nepārsniedz 600 punktu.

13 Vidēji OECD valstīs tas ir 23 %.

Baltijas universitāšu vietas reitingos

Universitāte	QS	Times	ARWU	U.S. News	CWUR
Tartu Universitāte	296	201–250	501–600	256	526
Viļņas Universitāte	400	801–1000	701–800	801	699
Latvijas Universitāte	1001–1200	801–1000	–	1022	1542
Rīgas Tehniskā universitāte	751–800	1201–1500	–	–	–
Rīgas Stradiņa universitāte	801–1000	601–800	–	–	–

Ēnu ekonomikas apmēra novērtējumu Baltijā ik gadu veic Stokholmas ekonomikas skola Rīgā (*SSE Riga*).¹⁵ Pētījums parāda, ka vismaz no 2009. gada Latvijā ir augstākais ēnu ekonomikas īpatsvars, kurš pēc īslaicīga krituma kopš 2016. gada pieaudzis līdz 25,5 % 2020. gadā. Lietuvai ēnu ekonomikas īpatsvars bija 20,4 %, bet Igaunijai – 16,5 %.

Pētījuma autori ēnu ekonomikas līmeni saista ar uzņēmējdarbības vides stāvokli. Novērtējot apmierinātību ar valsts ieņēmumu dienestu, nodokļu politiku, uzņēmējdarbības likumdošanas kvalitāti, valdības atbalstu, Latvijas uzņēmēji gadiem ilgi bijuši izteikti neapmierinātāki par saviem kolēģiem Igaunijā un Lietuvā.

Te var pieminēt kaut vai piemēru ar attieksmi pret Valsts ieņēmumu dienestu, kurš Igaunijā jau kopš XX gs. 90. gadiem ir institūcija ar augstu reitingu, pretstatā Latvijai, kur dienests ilgstoši ir bijis uzņēmēju bieds.

Šis pats pētījums sniedz arī ieskatu iespējamajā korupcijas līmenī, secinot, ka uzņēmumi 2020. gadā “lietu nokārtošanai” maksājuši 8,3 % no ienākumiem Latvijā, 8,4 % – Lietuvā, 6,4 % – Igaunijā.¹⁶ Latvijā kopš 2016. gada augušas arī summas, kuras bija jāmaksā, lai nodrošinātu valsts pasūtījumu saņemšanu. Tās 2020. gadā sasniegušas 6,9 % no līguma summas. Attiecīgais rādītājs Igaunijai bija 3,9 %, bet Lietuvai 5,6%.¹⁷

14 QS – QS World University Rankings; Times – Times Higher Education World University Rankings; ARWU – Academic Ranking of World Universities; U.S. News – U.S. News & World Report Best Global Universities Rankings; CWUR – Center for World University Rankings.

15 Arnis Sauka, Tālis Putniņš (2021). Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2020. gadā. Pieejams: https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2021-06/SSERiga_Enu_ekonomikas_indekss_2009-2020_1.pdf (skatīts 03.11.2022.).

16 Igaunijai tas ir nepieredzēti augsts līmenis, jo iepriekšējos gados tas svārstījies 3–5,8 % robežās.

17 Lietuvai šis līmenis iepriekšējos gados sasniedzis pat 13,8 %, taču pēdējos divos gados vērojams straujš kritums.

Korupcijas uztveres indeksu ik gadu publicē organizācija *Transparency International*. Šī indeksa dinamika pēdējos 20 gados parādīta 8. tabulā.¹⁸ Turklāt jau no 2000. gada gandrīz ik gadu Latvija šajā indeksā Baltijā ir bijusi “vadībā”.

8. tabula

Vieta korupcijas uztveres rangu sarakstā

Gads	Igaunija	Latvija	Lietuva
2021	13	36	34
2010	26	62	49
2000	27	57	43

Var secināt, ka Igaunija jau piepulcējusies no korupcijas relatīvi tīrām valstīm, kamēr Latvija un Lietuva vēl atpaliek, kaut arī uzrāda progresu. *Transparency International* indeksam gan tiek pārņemta subjektivitāte, proti, ka tas nemēra pastāvošo korupcijas līmeni, bet tikai emocionālas sajūtas par to.

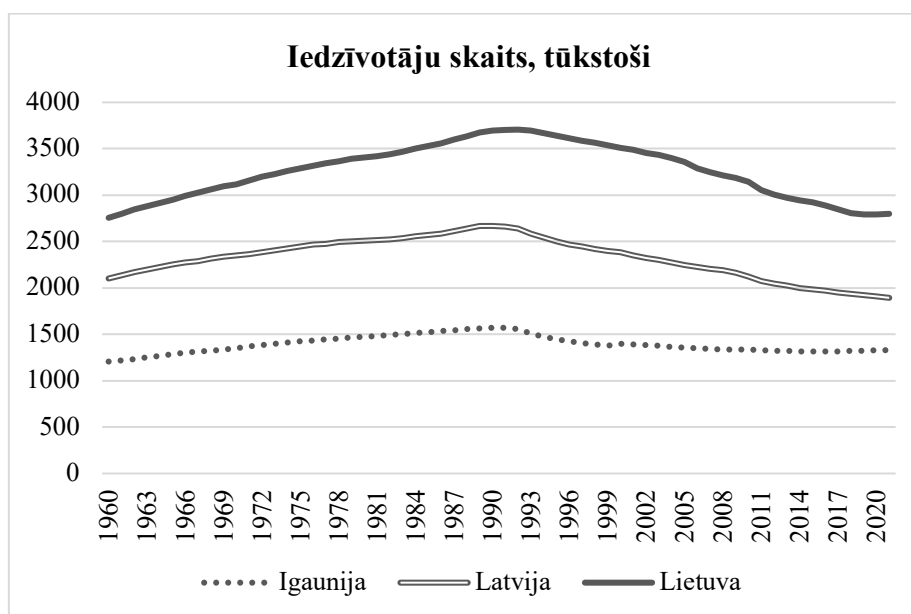
Svarīgs rādītājs ir valsts demogrāfiskā dinamika. Kopējā iedzīvotāju skaita izmaiņas rāda 6. grafiks, bet nodarbināto skaitu attēlo 7. grafiks. No tiem redzams, ka Latviju un Lietuvu skārusi nopietna depopulācija, kas šīs valstis krasi atšķir no Igaunijas, kuras iedzīvotāju skaits pēdējos 20 gados praktiski nav mainījies, bet nodarbināto skaits pat pieaudzis. Līdz ar to kopš 2000. gada Igaunijas īpatsvars Baltijas iedzīvotāju skaitā pieaudzis no 19 % līdz 22 %.

Nesen Latvijas Bankas galvenais ekonomists Oļegs Krasnopjorovs publicējis pētījumu, kurā salīdzinājis Baltijas valstu galvaspilsētu konkurētspēju. Viņa secinājumi: “Rīga ir vienīgā pilsēta Baltijas galvaspilsētu vidū, kurā mirstība pārsniedz dzimstību un no kuras aizbrauc vairāk cilvēku nekā ie brauc. Tam par iemeslu var būt pietiekami lielais rīdzinieku skaits, kuri nav apmierināti nedz ar dzīvi pilsētā, nedz ar dzīves kvalitātes progresu laika gaitā.”¹⁹ Kā iemeslus tam viņš min mājokļu zemo kvalitāti, kuru liedz uzlabot sarežģītās būvniecības formalitātes; drošību; vides piesārņotību; pārvaldības kvalitāti. Šo trūkumu dēļ Viļņa iedzīvotāju skaita ziņā jau apsteigusi Rīgu.

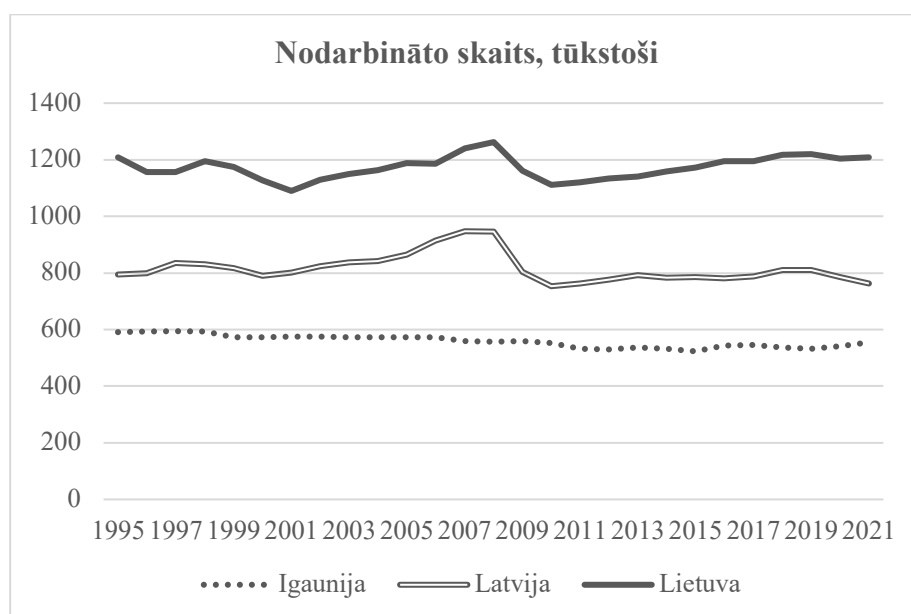
18 Dati no <https://www.transparency.org/en/cpi/2021> (skatīts 03.11.2022.).

19 Oļegs Krasnopjorovs (2022). Kā Rīgai panākt Viļņu, Tallinu un Ziemeļeiropu? <https://www.makroekonomika.lv/ka-rigai-panakt-vilnu-tallinu-un-ziemeleiropu-laiks-secinajumiem> (skatīts 24.11.2022.).

6. grafiks

7. grafiks

Atšķirības ekonomiskās attīstības tempos un gaitā var būt saistītas arī ar attiecīgās sabiedrības kultūru. Tāpēc ir vērts ieskatīties *World Values Survey Association* datos. Šī organizācija jau kopš XX gs. 80. gadiem veic aptaujas daudzās pasaules valstīs, uzdodot cilvēkiem jautājumus par dažādām sabiedrību raksturojošām tēmām, arī jautājot, vai viņi jūtas laimīgi.

9. tabulā apkopots apstiprinošo atbilžu procents uz dažiem svarīgiem jautājumiem, kuri tika uzdoti aptaujas septītajā vilnī.²⁰ Salīdzinājumam tabulā pievienoju pārtikušo ziemeļvalsti Dāniju.

9. tabula

Daži *World Values Survey* jautājumi

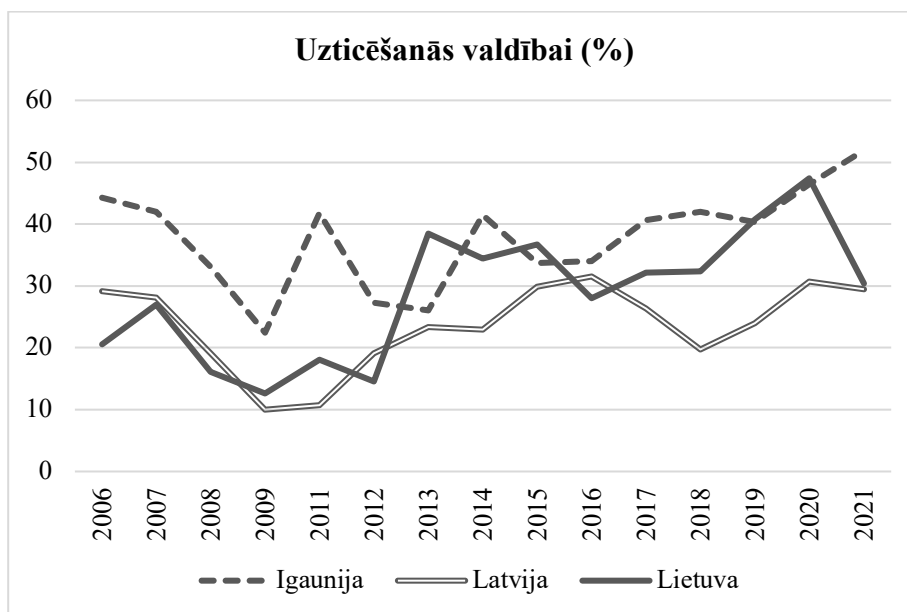
Jautājums	Igaunija	Latvija	Lietuva	Dānija
Jūtas ļoti vai diezgan laimīgs	84	79	74	90
Vairumam cilvēku var uzticēties	34	22	32	74
Ļoti vai diezgan uzticas valdībai	40	30	39	39
Krāpties ar nodokļiem nedrīkst nekad	64	52	46	74
Absolūti svarīgi ir dzīvot demokrātiskā valstī	50	35	40	78

Redzams, ka šo atbilžu ziņā Igaunija gandrīz visur ir tuvāka Dānijai, nevis kaimiņiem baltiešiem. Izņēmums ir savstarpējās uzticēšanās jautājums, taču arī šeit Igaunijai ir krietni labāka situācija par Latviju. Cilvēku savstarpējā uzticēšanās ir ārkārtīgi svarīga efektīvas un labi funkcionējošas ekonomiskās un politiskās sistēmas radīšanai. Tās trūkums, kā arī korupcija rada papildu birokrātiju un formālismu, apgrūtinot dažādu problēmu ātru risināšanu.

Ar šo aptauju sasaucas OECD novērtējums par uzticēšanos attiecīgās valsts valdībai, tās dinamika attēlota 8. grafikā.²¹ Tajā vērojamas būtiskas svārstības, kas saistītas ar vēlēšanu cikliem, iespējams, arī ar Covid-19 pandēmiju. Tomēr Igaunijā uzticēšanās valdībai gandrīz vienmēr bijusi augstāka nekā kaimiņos, bet Latvijā zemāka.

20 Dati no <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> (skatīts 04.11.2022.). Aptaujas veiktas Dānijā 2017., Igaunijā un Lietuvā 2018., Latvijā 2021. gadā.

21 No <https://data.oecd.org/gga/trust-in-government.htm> (skatīts 04.01.2023.).

Šādus rādītājus un indikatorus varētu atrast vēl vairāk, taču, manuprāt, skaidri iezīmējas tendence, ka gandrīz vienmēr labākais rezultāts ir Igaunijai, toties Lietuvas rādītāji parasti ir tuvu Latvijai, tomēr pēdējos gados aizvien biežāk tai priekšā. Ir diezgan ticams, ka Lietuvas straujā ekonomiskā attīstība arī turpmāk pozitīvi ietekmēs šo rādītāju izmaiņas.

Piedevām nevar teikt, ka tā būtu kāda svārstīga vai īslaicīga parādība. Igaunija ir vadībā jau kopš neatkarības atjaunošanas, tātad jau 30 gadu, Lietuva strauji uzlabojusi savus rādītājus kopš 2009. gada ekonomiskās krīzes, tātad šī tendence noturējusies jau vairāk par 10 gadiem.

Apsverot iepriekšējās nodaļās rakstīto, rodas jautājums: kāpēc Latvija no 1938. gada Baltijas līderes ir kļuvusi par atpalicēju? Turklāt atpalicība iezīmējusies jau tūlīt pēc neatkarības atgūšanas, vēl vairāk pastiprinoties pēc 2009. gada finanšu krīzes.

Lai mēģinātu atbildēt uz šo jautājumu, jāpievēršas 50 okupācijas gados notikušajam.

Kas notika okupācijas laikā?

Jau 1939. gada 22. martā Lietuva bija spiesta piekāpties Vācijas ultimātam un atdot tai Klaipēdu. Bet kara sākums 1939. gada 1. septembrī ienesa straujas pārmaiņas arī Igaunijas un Latvijas ierastajā dzīvē. Sākās Baltijas jūras blokāde, kas būtiski ietekmēja starptautisko tirdzniecību, daudzi kuģi vairs nevarēja atgriezties savās pieraksta ostās. Baltijas valstīs sākās ekonomiskā krīze.

Īslaicīgi priecāties varēja vienīgi lietuvieši, kuriem PSRS pēc Polijas sadalīšanas un mēnesi ilgas okupācijas 1939. gada oktobrī atdeva Viļņu. Pār Baltiju aizvien izteiktāk gūlās okupācijas draudi.

1939. gada 23. augusta Vācijas–PSRS neuzbrukšanas līguma slepenais pielikums noteica, ka Baltija nonāk PSRS ietekmes sfērā. Vācija, rīkojoties atbilstoši šim līgumam un prognozējot nenovēršamu Baltijas okupēšanu, 1939. gada beigās sāka vācbaltiešu pārcelšanu, vēl viena izbraukšana notika jau pēc okupācijas 1941. gada pavasarī. Šīs kampaņas ietvaros no Latvijas aizbrauca vairāk par 60 tūkstošiem (ne tikai vācieši, bet arī latvieši), bet no Igaunijas vairāk par 20 tūkstošiem personu. Latvijā vismaz oficiālajos dokumentos un presē šo aizbraukšanu uztvēra ar prieku, cenšoties notušēt panikas pazīmes un satraukumu par izglītotas un ietekmīgas sabiedrības daļas zaudējumu.

No Lietuvai pēc Polijas sadalīšanas pievienotajām teritorijām 1941. gadā pārvietoja vairāk nekā 50 tūkstošus tā saukto *Deutsche aus Litauen*.¹

Baltijas valstis 1939. gada beigās bija spiestas noslēgt līgumus ar PSRS par karabāzu ierīkošanu to teritorijās. Bet 1940. gada jūnijā tās saņēma PSRS ultimātu par karaspēka ielaišanu un valdību nomaiņu. Neviena no valstīm neuzsāka bruņotu pretestību. Lietuvas prezidents Antans Smetona, kurš balsoja pret PSRS ultimātu, pameta valsti.

PSRS pārstāvju uzraudzībā tika ieceltas marionešu valdības, imitētas parlamenta vēlēšanas, pēc kurām visas trīs valstis lūdza tās uzņemt PSRS sastāvā. Jau pirms tam bija sākusies ekonomikas sovjetizācija, nacionalizējot zemi, uzņēmumus, ieviešot direktīvās saimniekošanas metodes.

Iekļaušanu PSRS pavadīja pieaugošas represijas pret padomju varai nevēlamajiem cilvēkiem, kas kulmināciju sasniedza 1941. gada jūnijā, kad masveida deportācijas vērsa pret sabiedriski un ekonomiski aktīvāko iedzīvotāju daļu. Jāatzīmē, ka deportācijas

¹ Lietuvas vāciešus nepieskaita vācbaltiešiem, to vēsture ir atšķirīga. 1920. gadā Lietuvā dzīvoja apmēram 45 tūkstoši vāciešu.

neproporcionāli lielā mērā skāra ebrejus. Igaunijā deportēja 10 % no visiem ebrejiem, Latvijā 1,9 %, Lietuvā vienu procentu. Tas bija lielāks īpatsvars nekā pamattautībām un skaidrojams ar to, ka starp ebrejiem bija vairāk ekonomiski aktīvu cilvēku.

Vācija uzbruka PSRS 1941. gada 22. jūnijā, un jau pēc mēneša Baltija bija Vācijas armijas okupēta. Ar vācu okupācijas pirmajām dienām sākās ebreju iznīcināšana. Šādas akcijas plaši skāra Latviju un Lietuvu, pretstatā tām Igaunijā bija palicis ļoti neliels ebreju skaits. Līdz 1943. gadam ebreju minoritāte šajās teritorijās praktiski bija iznīcināta.

Kad vācu armiju 1944. gadā padzina, tad, ņemot vērā 1941. gadā piedzīvoto, tai līdzīdēvās liels skaits Baltijas valstu iedzīvotāju, kuri saskatīja nopietnu savas pastāvēšanas apdraudējumu padomju varas apstākļos. Dati par šo bēgļu skaitu ir pretrunīgi, nav zināms, cik daudzi bēgot gāja bojā.

Vēl viens represiju vilnis Baltiju piemeklēja 1949. gada martā, kolektivizācijas kampaņas laikā, kad pārsvarā izsūtīja zemniekus.

No 1939. līdz 1949. gadam piedzīvotie iedzīvotāju zaudējumi apkopoti 10. tabulā. Jāatceras, ka 1941. un 1949. gada represijām pakļautie, bet izdzīvojušie masveidā varēja atgriezties dzimtenē tikai pēc 1956. gada. Un arī tad viņi bieži tika pakļauti diskriminācijai attiecībā uz darba un izglītības iespējām, dzīvesvietu. Par kara laikā bojā gājušajiem un bēgļiem ziņas ir trūcīgas un bieži pretrunīgas, tāpēc karadarbības radītie tiešie zaudējumi aprēķināti kā starpība no drošāk zināmajiem lielumiem.

Vēl grūtāk iedzīvotāju zaudējumus aprēķināt Lietuvai, ņemot vērā tās šī perioda strauji mainīgās robežas. Piemēram, pēc kara apmēram 150 tūkstoši poļu pameta Viļņas apgabalu un pārcēlās uz dzīvi Polijā, bet vismaz 100 tūkstoši vāciešu pameta Klaipēdu.

Iedzīvotāju zaudējumi kopš 1939. gada bija milzīgi gan skaita, gan kvalitātes ziņā. Bija zudušas ietekmīgas minoritātes (vācieši, ebreji), liela daļa izglītotāko² un aktīvāko cilvēku. Ļoti iespējams, ka tieši Latvijai zaudējumi bija vislielākie gan minoritāšu, gan aizbraucēju kvalitātes ziņā.

Vienu no detalizētākajiem iedzīvotāju zaudējumu aprēķiniem dod Misūns un Tāgepera, lēšot, ka 1939.–1945. gadā Igaunija zaudēja 25 %, Latvija 30 %, Lietuva 15 % iedzīvotāju.³

2 Izskanējuši apgalvojumi, ka Latvijā bija palikusi tikai puse augstāko izglītību ieguvušo.

3 Romuald Misiunas, Rein Taagepera (1993). *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1990*. London: Hurst&Company. 354. lpp.

**Baltijas valstu iedzīvotāju zaudējumi 1939.–1949. gadā
(tūkstošos)**

	Igaunija	Latvija	Lietuva
Vāciešu pārvietošana	21	61	52
1941. gada deportācijas	10 ⁴	15	17
Holokausts	1	70	190
Zaudējumi karā/pretestībā	16	80	55
Bēgļi 1944.–1945. gadā	80	165	440
1949. gada deportācijas	21	42 ⁵	75 ⁶
Kopā	149	433	512
% no 1939. gada iedzīvotājiem	14	22	14

Padomju režīms centās radušos vakuumu aizpildīt, jo vairāk tāpēc, ka tas vēlējās nostiprināties jauniegūtajā reģionā. Tāpēc Baltijā kara postījumu novēršana bija straujāka nekā citos karā izpostītajos apgabalos. No XX gs. 50. gadiem sākās intensīva Baltijas republiku industrializācija, kura padomju ekstensīvās saimniekošanas apstākļos prasīja nepārtrauktu darbaspēka piesaisti.

Par iebrucēju pieplūdumu aculiecinieks dienasgrāmatā 1946. gadā rakstīja: “Visi gāžas uz šejieni, jo Krievijā stāstot leģendas par mūsu zemes labklājību .. Laikam grib strauji kolonizēt mūsu zemi. Visur slepkavības, zādzības u.t.t.” un “Mūsu zemi pārpludina drausmīgi noplīsušajiem, netīrajiem un izbadējušajiem krievu bariem. Visur netīrība, posts, blēdības. Tik grūti nav gājis .. kopš 1919. g.”⁷

Baltijas iedzīvotāju skaita pieaugumu padomju periodā parāda 9. grafiks. 40 pēckara gadu laikā iedzīvotāju skaits Igaunijā pieauga par 72 %, Latvijā par 73 %, toties Lietuvā tikai par 45 %. Lietuvas zemāko iedzīvotāju skaita pieaugumu var skaidrot ar to, ka šeit vēl bija ievērojamas potenciālā darbaspēka rezerves laukos, – iepretim vairāk urbanizētajām Igaunijai un Latvijai.

4 XX gs. 50. gadu otrajā pusē atgriezās 4,3 tūkstoši no Igaunijas un ap 10 tūkstošiem no Latvijas 1941. gadā deportēto.

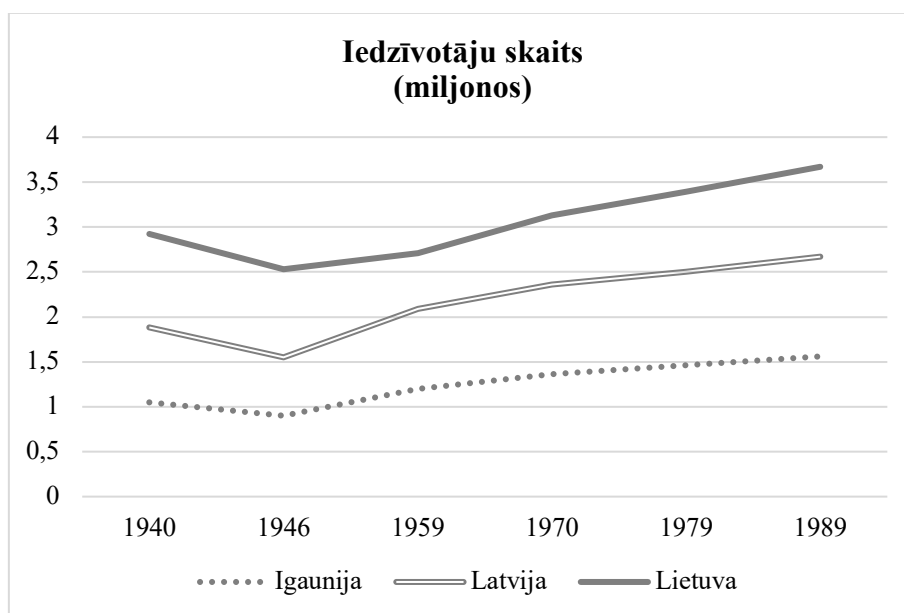
5 Neatgriezās vairāk par pieciem tūkstošiem.

6 Sakarā ar Lietuvā pēc kara izvērsto plašo pretestības kustību tika īstenotas trīs deportācijas. Apmēram 60 tūkstoši vēlāk atgriezās Lietuvā.

7 Kaspars Irbe (2021). Slēptā dzīve. Rīga: Ascendum. 385., 387. lpp.

Iedzīvotāju skaita pieaugums lielā mērā notika gan kontrolētas, gan nekontrolētas migrācijas ceļā no citiem PSRS reģioniem. Pamattautības iedzīvotāju īpatsvara izmaiņas 1959.–1989. gadā parāda 10. grafiks. Stabilo lietuviešu īpatsvaru noteica arī būtiski lielākais dabiskā pieauguma rādītājs. Lietuvai tas XX gs. 50. gados svārstījās 9–12 uz 1000 iedzīvotājiem, bet Igaunijai un Latvijai tas bija tikai 4,1–6 uz 1000 iedzīvotājiem.

9. grafiks

Lai ieviestu padomju pārvaldes sistēmu, tūlīt pēc kara Baltijā ieradās gan partijas funkcionāri, gan speciālisti no PSRS. Latvijas īpatnība bija tā, ka PSRS arī pēc Staļina īstenotā lielā terora 1937.–1938. gadā bija atrodams ievērojami lielāks latviešu izcelsmes komunistu skaits (4346), nekā igauņu (1804) un lietuviešu (1228) kopā ņemts.⁸ Domājams, tās bija sekas Rīgas lielajai nozīmei sociāldemokrātijas attīstībā Krievijas impērijā, plašajai bēgļu kustībai no Latvijas 1915. gadā un sarkano strēlnieku nozīmīgajai lomai boļševiku režīma nostiprināšanā.

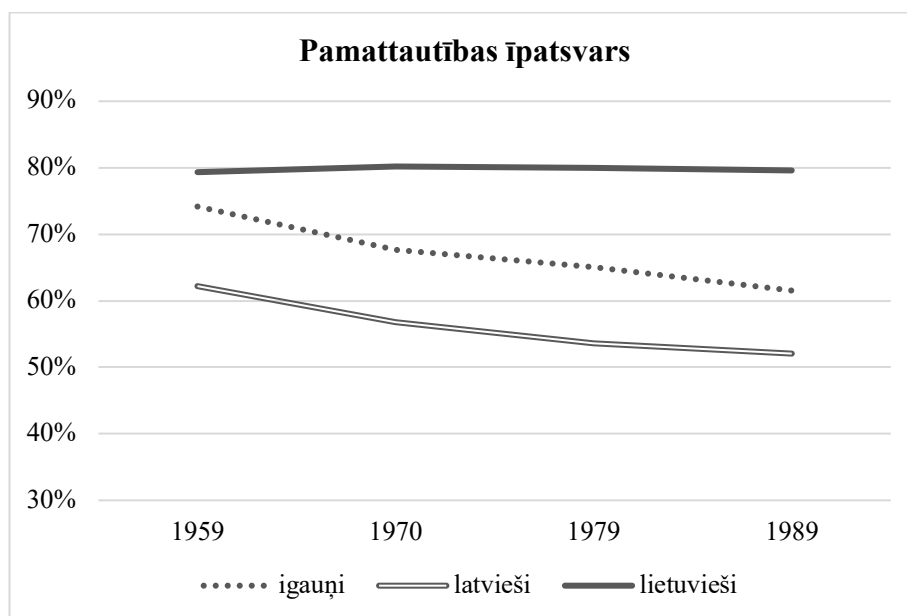
Tādus Krievijā ilgstoši dzīvojušus vai dzimušus Baltijas pamattautām etniski piederīgos pētniece Jeļena Zubkova dēvē par etniskajiem margināļiem.⁹ Viņi saskaņā ar partijas kadru anketu piederēja savienotās republikas pamatnācijai, taču parasti vāji zināja vai nezināja tās valodu. Toties bija socializēti padomju kultūrā, pārzināja padomju

8 Elena Zubkova (2008). Pribaltika i Kreml': 1940–1953. Maskava: Rossijskaja političeskaja enciklopedija. 146. lpp.

9 Zubkova. Pribaltika i Kreml'. 278. lpp.

administratīvās sistēmas darbību, par savu paaugstinājumu bija pateicīgi Maskavai un tāpēc paklausīgi. Maskavā šādus etniskos margināļus uzskatīja par lojālākiem nekā vietējos komunistus. Tikai 1945. gadā vien uz Latviju nosūtīja 540 šādus “nacionālos” kadrus.¹⁰

10. grafiks

Ričards Mols raksta: “.. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sovjetizācijai bija vienlaicīgi jāsasniedz divi mērķi: pirmkārt, jādemontē buržuāziskās socio-ekonomiskās struktūras un ar starpkaru periodu (vismaz pirmajiem gadiem) asociētā demokrātiskā, daudzpartiju politiskā sistēma un jāievieš jauna sociālā organizācija, kas atbilstu marksisma–ļeņinisma prasībām, un, otrkārt, jārada jauna sociālā realitāte, kurā padomju kontrole un komunistiskās partijas vara šķistu legītimas.”¹¹ Vismaz Latvijā pirmā mērķa sasniegšanu krietni vieglāku bija padarījuši Ulmaņa autoritārā režīma gadi, kuru laikā bija paveikts ne mazums sagatavošanās darbu.

Kā norāda Epa Annusa: “.. agrīnie padomju gadi Baltijas valstīs bija diskursīva apjukuma gadi, kad nelaimīgi cīnījās divas atšķirīgas vērtību sistēmas, padomju un pirmspadomju.”¹² Sākotnēji gan oficiālajā, gan mākslas (sociālistiskais reālisms) diskursā dominēja oficiālās padomju vērtības. Annusa uzskata, ka vēlāk oficiālais un mākslas

10 Krastiņš. Kuģniecība Latvijā. 207. lpp.

11 Richard Mole (2012). The Baltic States: from Soviet Union to European Union. Routledge. 57. lpp.

12 Epp Annus (2016). Between arts and politics: A postcolonial view on Baltic cultures of the Soviet era. Journal of Baltic Studies, 47 (1), pp. 1–13. Šeit 3. lpp.

diskurss daļēji nodalījās, kas XX gs. 80. gados pēkšņi izpaudās divos radikāli atšķirīgos pagātnes notikumu vērtējumos: iebraucēju vairākums neatzina, ka 1940. gadā Baltijas valstis būtu okupētas.

Plašā migrācija un rusifikācija, domājams, izsauca vismaz diskomfortu pat vietējos komunistos, kuri tai epizodiski mēģināja pretoties. Šī pretošanās gan nevarēja izpausties konsekventā formā, īpaši Staļina varas laikā.

Jau 1949.–1950. gadā ar pārmetumiem nacionālismā notika Igaunijas komunistiskās partijas (KP) vadības maiņa. To gan grūti uzskatīt par nacionālkomunistu tīrīšanu, jo nomainītais pirmais sekretārs Nikolajs Karotamme bija viens no pēckara represiju organizētājiem. Drīzāk tā bija personisku attiecību kārtošana, kuru Maskava izmantoja vērīgām pārmaiņām varas struktūrās, nomainot daudzus vietējos komunistus.

Šos pārkārtojumus vadīja Igaunijas KP Centrālās komitejas (CK) propagandas un aģitācijas sekretārs Johans Kebins, kurš bija uzaudzis PSRS un sākotnēji bija izteikts staļinists. Pēc tam ilgus gadus (1950–1978) viņš bija Igaunijas KP CK pirmais sekretārs, taču pēc Staļina nāves ieņēma mērenāku, attiecībās ar Maskavu lavierējošu pozīciju, ņemot vērā arī Igaunijas intereses. No XX gs. 50. gadu beigām viņš vadošos amatos iecēla cilvēkus, kurus padomju varas apstākļos varēja uzskatīt par “nacionālkomunistiem”.

Par to Kebinam arī pašam 70. gados pārmeta nacionālkomunistu (piemēram, Arnolda Rītela, vēlākā Igaunijas prezidenta) aizstāvēšanu.

Igaunijā notikušo vadības maiņu var uzskatīt par ģenerālmēģinājumu Maskavas attiecību kārtošanā ar nepakļāvīgajām savienotajām republikām. Šoreiz gan tas aprobežojās ar vadības “apvērsumu”, neizvērsoties par pilna mēroga partijas rindu “tīrīšanu”.

Latvijā pēc Staļina nāves vadībā nonākušie Vilis Krūmiņš (Latvijas KP CK otrais sekretārs) un Eduards Berklavs (Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks), izmantojot Latvijas KP CK pirmā sekretāra Jāņa Kalnbērziņa un Ministru padomes (MP) priekšsēdētāja Viļa Lāča pasivitāti, atbildīgos amatos virzīja vietējos latviešus un mēģināja ierobežot nekontrolēto imigrāciju un tai sekojošo rusifikāciju. 1958. gadā tika noteikti pierakstīšanās ierobežojumi¹³ un prasības latviešu valodas zināšanām, notika mēģinājumi pārorientēt ekonomiku no smagās mašīnbūves uz Latvijai raksturīgākām nozarēm.

Šie pasākumi izsauca konservatīvo partijas biedru neapmierinātību un sūdzību plūsmu uz Maskavu. To izmantoja konsekventais staļinists, viltīgais padomju birokrātijas

13 Kopš 30. gadiem PSRS pastāvēja pieraksta sistēma, kas ierobežoja iespējas brīvi izvēlēties dzīvesvietu. To varēja apiet darbaspēka piesaistes ietvaros jaunceļamās rūpnīcās vai nozarēs, kurās trūka darbaspēka.

pārzinātājs, CK propagandas un aģitācijas sekretārs Arvīds Pelše. Panācis atbalstu Maskavā, viņš ar Augusta Vosa palīdzību, kurš tolaik vadīja CK partijas orgānu nodaļu, sāka varas pārņemšanu Latvijas KP. Šī vēlāk par nacionālkomunistu tīrīšanu dēvētā kampaņa ilga apmēram divus gadus. Vispirms Pelše panāca nosacītā nacionālkomunistu līdera Berklava atcelšanu no amata un pārceļšanu darbā uz Krieviju 1959. gada jūlijā. Turklāt tas tika izdarīts, Berklavu izolējot un panākot gandrīz visu pārējo vadošo nacionālkomunistu nostāšanos pret Berklavu un mēģinājumus ar paškritiku glābties pašiem.

Pēc tam Pelše kļuva par Latvijas KP CK pirmo sekretāru un izvērta desmitiem vadošo partijas darbinieku nomainītu, lielākoties tos pārceļot uz maznozīmīgiem posteņiem ārpus Rīgas. No amatiem atcēla avīzes *Cīņa* redaktoru Pāvelu Pizānu, Rīgas partijas komitejas pirmo sekretāru Aleksandru Straujumu, arodbiedrību priekšsēdētāju Indriķi Pinski, rūpniecības sekretāru Nikolaju Bisenieku, valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietnieku Edgaru Mūkinu, veselības ministra vietnieku Jāni Prombergu, komjaunatnes pirmo un otro sekretāru Vladislavu Ruskuli un Jāni Brenci.¹⁴ Pēc tam Pelše pārņēma kontroli Latvijas KP CK birojā, tam sekoja kontroles iedibināšana CK, tika nomainīti ministriju un galveno pilsētu vadošie darbinieki. Vietā ieceltie nelatvieši un Krievijas latvieši turpināja tīrīšanas jau zemākā līmenī. Savukārt Voss nonāca Pelšes iepriekšējā vietā – ideoloģiskā sekretāra postenī.

Uzskata, ka šo pāris gadu laikā tika nomainīti vairāki tūkstoši vadītāju. Tīrīšana būtiski samazināja latviešu lomu Latvijas PSR pārvaldē, dodot brīvu vaļu imigrācijai un rusifikācijai.

A. Pelše ne tikai atbrīvojās no sev nevēlamiem vadītājiem Latvijas varas struktūrās, viņš 60. gadu sākumā ierosināja VDK veikt plašas represijas pret nacionāli noskaņotiem cilvēkiem, aizliedza Jāņu svinēšanu. Kā kuriozu var minēt Pelšes priekšlikumu Rīgu pārdēvēt par Gagarinu.

Līdzīgi kā Kebins Igaunijā, arī Antans Šņeckus Lietuvā sākotnēji bija pārliecināts staļinists, taču līdz ar apstākļu maiņu kļuva mērenāks un, būdams īsts autokrāts, iestājās par savā pārvaldībā nodotās provinces interesēm. Viņš līdz pat savai nāvei 1974. gadā saglabāja Lietuvas KP CK pirmā sekretāra posteni¹⁵, un nekāda nacionālkomunistu tīrīšana Lietuvā pat nesākās. Tieši pretēji – Lietuvas KP kļuva lietuviska. Protams, arī Šņeckus ievēroja rūpīgu balansēšanas taktiku attiecībā ar Maskavu, tās meistarīga prašana ļāva viņam palikt

14 Michael Loader (2017). The death of “Socialism with a Latvian Face”: The purge of the Latvian national communists, July 1959–1962, *Journal of Baltic Studies*, 48(2), pp. 161–181.

15 Šņeckus šo posteni ieņēma kopš 1940. gada.

savā postenī tik ilgi. Lietuvu var uzskatīt par piemēru tam, ko apgalvo Ronalds Sanijs: “Tā kā Hruščovs un īpaši Brežņevs pieļāva nacionālo komunistu palikšanu pie varas ilgus gadus, tad nekrievu republikās iesakņojās etniskās elites. Padomju varas pēdējās desmitgadēs tautībām bija nepieredzēta vietējās autonomijas pakāpe.”¹⁶

Krasā atšķirībā no Lietuvas, gan Pelšes, gan viņa pēcteča CK pirmā sekretāra amatā Augusta Vosa laikā, Latvijas KP kontrolēja Krievijas latvieši kopā ar citu tautību pārstāvjiem. Tā 1971. gadā tikai trīs no 13 CK biroja locekļiem bija dzimuši Latvijā.¹⁷ No Pelšes un Vosa uzskatos neatpalika cits Krievijas latvietis – partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs Roberts Ķīsis, kurš 1970. gadā, kritizējot skolotājus, teica: “.. [viņi saka] Kam mums krievu valoda? Mums ir latviešu – tāda neitrāla pozīcija. Un tā ir plaša agresīvā nacionālisma bāze.”¹⁸ Latvieši veidoja mazāk par pusi no Latvijas KP biedru sastāva.

Latvijas KP politiku raksturoja izdabāšana un pakļaušanās Maskavas interesēm, pārspīlēta rūpniecības attīstība, stingra kultūras dzīves kontrole. Diezgan droši var teikt, ka Latvijā kultūras dzīve tika ierobežota vairāk nekā Igaunijā un Lietuvā.

Augusts Voss vadīja Latvijas KP gandrīz 20 gadus, līdz 1984. gadā viņu nomainīja nākamais “latvietis” – Boriss Pugo, kurš pat nezināja latviešu valodu.

Igaunijas KP sastāvā bija stipri mazāks pamattautības īpatsvars (52 %)¹⁹ nekā Lietuvā, tomēr ievērojami lielāks nekā Latvijā. Uzskata, ka Krievijas igauņi, kuri atradās KP vadībā, labāk reintegrējās etniskajā dzimtenē, nekā tas notika ar Krievijas latviešiem. Tomēr 1978. gadā Kebinu pirmā sekretāra amatā nomainīja Sibīrijā dzimušais Karls Vaino, kurš līdzīgi Vosam vismaz publiski atteicās runāt igauņiski.

Baltija, kura bija PSRS priekšpostenis aukstajā karā pret Rietumiem, tika pārpildīta ar karaspēka daļām un citiem militāriem objektiem. Baltijas kara apgabala štābs atradās Rīgā. Rīga kļuva arī par vienu no populārākajām PSRS armijas virsnieku atvaļināšanās vietām.²⁰ Ir nācies dzirdēt, ka 80. gados līdz ceturtdaļai jaunizbūvēto dzīvokļu tika piešķirti Aizsardzības ministrijai.

Igaunija atradās unikālā stāvoklī tādā ziņā, ka dzelzs priekškara apstākļos, kad līdz minimumam bija ierobežota informācijas saņemšana no rietumvalstīm, tās ziemeļu daļas

16 Ronald Grigor Suny (2012). The contradictions of identity: being Soviet and national in the USSR. In: Mark Bassin, Catriona Kelly (eds.). Soviet and Post-Soviet Identities. Cambridge University Press. pp. 17–36. Šeit 31. lpp.

17 Romuald Misiunas, Rein Taagepera. The Baltic States. 206. lpp.

18 Sauļus Grībkauskis (2020). Padomju “ģenerālgubernatori”. Rīga: Latvijas mediji. 186. lpp.

19 Romuald Misiunas, Rein Taagepera. The Baltic States. 207. lpp.

20 Pēc 20–30 dienesta gadiem virsnieki varēja izvēlēties dzīvesvietu (izņemot Maskavu un Ļeņingradu), kurā viņiem piešķīra dzīvokli.

iedzīvotāji varēja uztvert Somijas televīzijas raidījumus. Tas kļuva iespējams no 1971. gada, kad Somijā uzbūvēja TV translācijas torni Espo. Tā daudziem igauņiem bija iespēja gan apgūt radniecīgo somu valodu, gan iegūt objektīvu informāciju, gan kulturāli tuvināties Rietumiem.

Lai arī varas institūcijas centās traucēt šīs iespējas izmantošanu, Somijas TV raidījumi Igaunijā bija ievērojami populārāki par Maskavas TV.

Tie igauņi, kuri varēja skatīties Somijas TV, 20 gadu laikā ieguva spējas, kas vēlāk palīdzēja adaptēties dzīvei tirgus ekonomikas apstākļos, pieņemot pareizākus lēmumus neatkarības atgūšanas un nostiprināšanas periodā.

Iespējams, šī Somijas TV klātbūtne bija viens no iemesliem, kāpēc 70. gadu otrās puses pieaugošā rusifikācijas spiediena apstākļos igauņi bija vienīgie, kuru krievu valodas zināšanu pozitīvs pašnovērtējums 10 gadu laikā bija samazinājies no 29 % līdz 24 %. Latvijā tas bija pieaudzis līdz 57 %, Lietuvā – 52 %.²¹ Par igauņiem Ronalds Sanijs raksta: “Daži, kā vairums igauņu, vienkārši noraidīja PSRS un kopā ar to Krieviju un pilnībā dzīvoja savā etniskajā kopienā.”²²

Pēc vairāk nekā 25 gadu pārtraukuma 1965. gadā tika sākta regulāra prāmju satiksme starp Tallinu un Helsinkiem. Pirmajā gadā Tallinā ieradās vairāk par 10 tūkstošiem pasažieru, nākamajā gadā to skaits pārsniedza 25 tūkstošus. Šo tūristu kontakti ar vietējiem tika ierobežoti un uzraudzīti, tomēr tādi veidojās.²³ Ar prāmjiem ciemos ieradās arī ne mazums trimdas igauņu. Iedibinātie kontakti pēc neatkarības atjaunošanas palīdzēja sākt biznesu, nodibināt cita veida attiecības.

Vēl viena iespēja tuvināties brīvajai pasaulei igauņiem radās 1980. gadā, kad Tallinā notika 22. vasaras olimpisko spēļu burāšanas sacensības. Lai arī daudzas valstis, protestējot pret PSRS iebrukumu Afganistānā, šīs olimpiskās spēles boikotēja, Tallinai tās nesa daudz ieguvumu.

Turklāt sākotnēji Starptautiskā Burāšanas federācija piedāvāja regati rīkot Rīgā, taču Latvijas PSR vadība vilcinājās, pusgadu veica aprēķinus, kamēr iniciatīvu pārņēma Tallina.²⁴

21 Romuald Misiunas, Rein Taagepera. *The Baltic States*. 213. lpp.

22 Ronald Grigor Suny. *The contradictions of identity: being Soviet and national in the USSR*. 29. lpp.

23 Kirsi Lauren (2014). *Facing the Otherness: Crossing the Finnish-Soviet Border as Narrated by Finnish Tourists*. *Culture Unbound*, 6 (6), pp. 1123–1143.

24 *Pribaltika na Olimpiade*–80.

Pieejams: <https://vid1.ria.ru/ig/infografika/BN/olimpiada-80/page12441869.html> (skatīts 22.11.2022.).

Visās trīs Baltijas republikās, sākot no 50. gadiem, norisinājās intensīva padomju stila industrializācija, galveno uzsvāru liekot uz kapitālietilpīgām nozarēm (mašīnbūvi, elektromehānisko un elektronisko, ķīmisko rūpniecību). Patēriņa preču ražošana palika otrajā plānā. PSRS atsevišķu izstrādājumu ražošana bieži tika koncentrēta 1–3 rūpnīcās, radot sava veida monopoluzņēmumus. Kā piemērus var minēt Rīgas vagonu rūpnīcu, *Radiotehniku*, *Sarkano zvaigzni*, Šauļu televizoru rūpnīcu, Tallinas *Dvigatelj* un *Normu*. Daudzi uzņēmumi bija militāri rūpnieciskā kompleksa sastāvdaļa, tiem pat nebija nosaukumu, tikai pastkastītes vai karaspēka daļas numuri.

Lēmumi par uzņēmumu paplašināšanu vai atvēršanu tika pieņemti Maskavā, vadoties pēc PSRS, nevis vietējām vajadzībām.

Igaunijā un Latvijā strauji augošo uzņēmumu prasības pēc darbaspēka izraisīja tā pieplūdi no citiem PSRS reģioniem. Savādāka situācija bija Lietuvā, kur vēl 1964. gadā vairākums iedzīvotāju dzīvoja laukos. Atsevišķi pētnieki uzskata,²⁵ ka liela nozīme bija tam, ka nopietna industrializācija Lietuvā sākās laikā, kad, nodibinot tautas saimniecības padomes,²⁶ rūpniecības uzņēmumu pārvaldīšanā un arī ekonomikas plānošanā būtiski pieauga vietējās varas nozīme. Tur, kur to bija vēlēšanās darīt, bija iespēja racionālāk izplānot jauncelāmo rūpnīcu izvietojumu, optimālāk izmantojot vietējos darbaspēka resursus. 1970. gadā Lietuvas rūpniecībā strādājošo skaits (415 tūkstoši) jau apsteidza gan Igaunijas, gan Latvijas attiecīgo rādītāju. 1985. gadā Lietuvā saražoja rūpniecisko produkciju 11,2 miljardu rubļu apmērā, savukārt 1989. gadā rūpnieciskās ražošanas apjoms Latvijā bija 10,6, bet Igaunijā – 6,72 miljardi rubļu.²⁷

Statistikas dati rāda, ka 40 pēckara gados Lietuva ne tikai bija kļuvusi par industriāli attīstītu reģionu, bet pat bija pārspējusi savus kaimiņus, turklāt izvairoties no pārkrievošanas. Protams, padomju uzskaites sistēma neatspoguļoja uzņēmumu konkurētspēju, tie darbojās bez bankrota draudiem, komandu ekonomikas ietvaros.

Nacionālo ienākumu PSRS rēķināja pēc citādas metodikas nekā starptautiski, tas arī netika publicēts. Tomēr aplēses liecina, ka jau 1970. gadā nacionālais ienākums uz vienu iedzīvotāju Lietuvā (1336 rubļi) bija stipri pietuvojies abu kaimiņu rādītājiem (Igaunijā 1590, Latvijā 1573).²⁸

25 Misiunas, Taagepera. *The Baltic States*. 187. lpp.

26 Tautas saimniecības padomes darbojās 1957.–1965. gadā.

27 Krastiņš. *Latvijas rūpniecība*. 193. lpp.

28 Krastiņš. *Latvijas rūpniecība*. 191. lpp.

Jau no 80. gadu vidus PSRS aizvien vairāk sāka izpausties vispārējas ekonomiskas, sociālas un politiskas krīzes pazīmes, radot varas leģitimitātes pieaugošu zudumu. Tās vietu Baltijas valstīs pakāpeniski aizpildīja nacionālās patstāvības prasības.

Neatkarības atgūšana un tālākās attīstības ceļš

Kad XX gs. 80. gadu otrajā pusē sākās pārmaiņas PSRS, Baltijas republiku ekonomisti uzreiz ķērās pie dažādu reģiona autonomijas koncepciju sagatavošanas. Vadošie šai ziņā bija igauņi ar Edgaru Savisāru priekšgalā, kuri 1987. gadā sāka darbu pie IME (*Isemajandav Eesti*) izstrādes. IME paredzēja arī savas valūtas ieviešanu. Darbs pie šādas programmas sagatavoja nākamos Igaunijas vadītājus, kuru vidū bija arī vēlākais centrālās bankas vadītājs Sīms Kallass, priekšā stāvošo reformu īstenošanai.

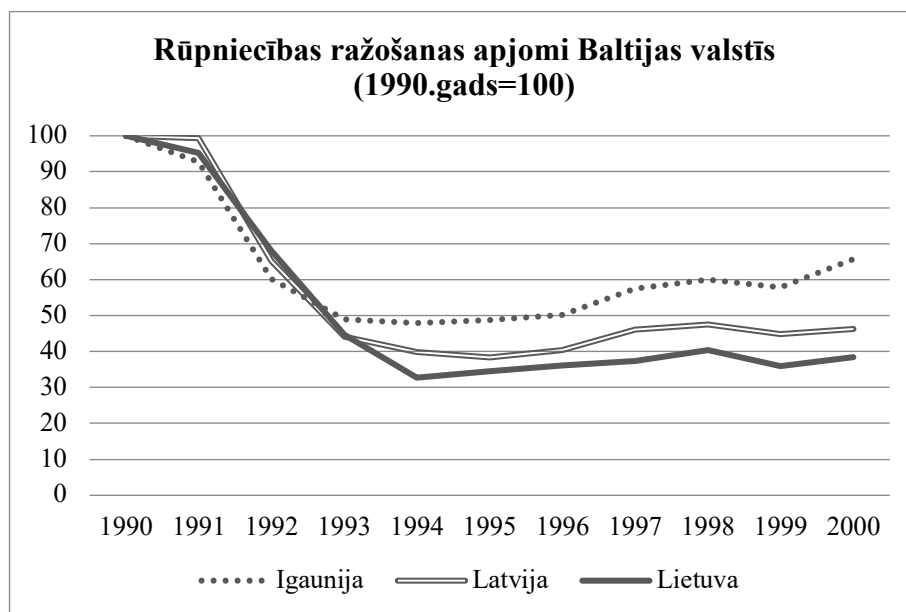
No 1987. gada pavērās iespēja brīvākai uzskatu paušanai, protestiem pret ekoloģiski bīstamiem projektiem un migrāciju, patiesam vēstures atspoguļojumam, idejām par autonomiju un neatkarību. Igaunija bija līdere šajā ceļā.

Pēc 1990. gada neatkarības deklarācijām, vēl esot PSRS sastāvā, Baltija pārgāja uz sava veida divvaldību, cenšoties pārņemt republiku pārziņā pēc iespējas vairāk jomu un uzņēmumu, sākot atbrīvoties no direktīvās ekonomikas žņaugiem.

Pilnvērtīgas iespējas neatkarīgai saimniekošanai gan pavērās tikai pēc neveiksmīgā 1991. gada augusta puča, kad nedēļas laikā Baltijas valstis atguva neatkarību un strauji sāka īstenot visplašākās reformas. Ieviešot nacionālās valūtas un 1992. gadā atsaistot to kursu no Krievijas rubļa, tika pārgriezta nabassaite, kas Baltijas ekonomikas joprojām saistīja ar bijušo PSRS.

Gan strauji augošie nacionālo valūtu kursi, gan haoss bijušās PSRS norēķinu sistēmā, gan izejvielu un enerģijas cenu kāpums nostādīja lielu daļu rūpniecības uzņēmumu bankrotā priekšā. Noiets bijušajā PSRS bija zudis, bet atrast citur to bija ļoti grūti, pat neiespējami. Daudzu uzņēmumu vadītāji nebija gatavi darbam jaunajos apstākļos, viņiem tam nebija vajadzīgo iemaņu. Arī valsts institūcijām nebija ne līdzekļu, ne prasmju, lai īstenotu nopietnu rūpniecības restrukturizāciju. Gandrīz vienīgais instruments tam bija privatizācija.

Labākas izdzīvošanas iespējas bija tiem uzņēmumiem, kuriem bija vietējais tirgus (pārtikas rūpniecība) vai kuriem bija vietējo izejvielu bāze eksporta ražošanai (kokrūpniecība). Savukārt patēriņa preču ražotāji nespēja konkurēt ar ārzemju ražojumu kvalitāti un cenām. Īpaši smagi cieta radioelektroniskā nozare, kurā Latvijā bija nodarbināti 50 tūkstoši strādājošo.

Rūpniecības ražošanas apjomu izmaiņas atspoguļo 11. grafiks. PSRS rūpniecība veidoja pārspīlēti lielu ekonomikas daļu, pārejas periodā šī daļa samazinājās un tautsaimniecības struktūra tuvinājās tirgus ekonomikas valstīs XX gadsimta beigās pastāvošajai. Līdz ar to kopējā ekonomiskā lejupslīde nebija tik strauja kā rūpniecībā, jo strauji attīstījās līdz šim apspiestais pakalpojumu sektors.

Tomēr saskaņā ar Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) publikācijā² lasāmo Latvijas situācija bija vēl nelabvēlīgāka: 1992. gadā IKP kritums bija gandrīz 40 % iepretī Igaunijas un Lietuvas 20 % samazinājumam. Lietuvā lejupslīde turpinājās vēl divus gadus, arī sasniedzot gandrīz 40 % samazinājumu, bet Igaunijā kritums nepārsniedza 30 %. Igaunijā un Lietuvā jau 1995. gadā atsākās ekonomikas augšupeja, Latvijā tas notika gadu vēlāk.

Igaunijā rūpniecības ražošanas apjomi kritās mazāk (līdz 50 %) un jau no 1997. gada sākās nozares pakāpeniska atgūšanās. Daži pētnieki³ uzskata, ka tas bija tāpēc, ka Igaunijā bija mazāk lielu un tehnoloģiski sarežģītu uzņēmumu. Man šķiet, ka to noteica gan jau iepriekš minētie kultūralie faktori, gan nozaru proporcijas, gan arī ievērojami straujākā reformu gaita, īpaši privatizācija, kas pamatā bija pabeigta jau 1995. gadā. Igaunijas IKP atgriezās 1991. gada līmenī 2002. gadā.

1 Krastiņš. Latvijas rūpniecība. 234. lpp.

2 Adalbert Knöbl, Richard Haas (2003). IMF and the Baltics: A Decade of Cooperation. International Monetary Fund. 8. lpp.

3 Daunis Auers (2015). Comparative politics and government of the Baltics. Palgrave Macmillan. 181. lpp.

Latvijā un Lietuvā privatizācija neritēja tik raiti un vēl 2000. gadā ražošanas apjomi nebija sasnieguši pat pusi no 1990. gada apjoma.

Latvijā pēc sākotnējas aizkavēšanās, ieviešot privatizācijas sertifikātus un sākumā izvēloties decentralizētu (ministriju vadītu) pieeju, tikai 1994. gadā sākās plaša centralizēta privatizācija. Tā pamatā tika pabeigta līdz 1998. gadam. No lielākajiem privatizētajiem uzņēmumiem nepārtikas nozarēs mūsdienās vēl darbojas *Latvijas finieris*, bijušais koksnes pārstrādes uzņēmums *Bolderāja*, Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, farmācijas uzņēmumi *Grindeks* un *Olainfarm*.

Arī Lietuvā valdība īstenoja privatizācijas sertifikātu programmu, līdz 1996. gadam ierobežojot ārzemnieku piedalīšanos privatizācijā un tādējādi sekmējot uzņēmumu nonākšanu to vadības un darbinieku rokās. Igaunijā un Latvijā politiska atbalsta šādai pieejai nebija krasi atšķirīgā nacionālā sastāva dēļ. Saskaņā ar teoriju investoru loka ierobežošanai bija jābūt mazāk efektīvai par to pieeju, kura tika īstenota Igaunijā.

Privatizācija Lietuvā pamatā tika pabeigta 2000. gadā. Var teikt, ka privatizācijas rezultāti Lietuvā ir labāki nekā Latvijā: joprojām darbojas mašīnbūves rūpnīca *Žalgiris*, elektrodzinēju ražotājs *Elfa*, saldēšanas iekārtu rūpnīca *Snaige*, uz minerālmēslu ražošanas apvienības *Azotas* bāzes attīstītais koncerns *Achema*, Mažeikū naftas pārstrādes rūpnīca, Klaipēdas kuģu būves rūpnīca.

Cik liela bijusi politiķu saistība ar uzņēmumu privatizāciju?

Latvijā šajā ziņā izcēlušies divi cilvēki. Plašu publicitāti ieguva stāsts par to, kā Andris Šķēle, būdams lauksaimniecības ministra vietnieks, izmantoja decentralizētās privatizācijas iespējas un ieguva būtisku daļu pārtikas uzņēmumos *Laima*, *Uzvara*, Rīgas vīna un šampanieša kombinātā, *Rīgas alū*. Vēlāk, centralizētās privatizācijas laikā, A. Šķēle ieguva kontroli arī *Latvijas balzamā*, Salacgrīvas zivju konservu rūpnīcā un *Kaijā*.⁴ Apvienojot vairākas privatizētas maizes ceptuves, izveidoja *Hanzas maiznīcu*. Vēlāk visi šie uzņēmumi tika pārdoti galvenokārt ārvalstu investoriem un joprojām turpina darbību.

Savukārt Ventspils izpildkomitejas priekšsēdētājs Aivars Lembergs jau no 90. gadu sākuma ķērās pie kopuzņēmumu veidošanas Ventspils ostā, pamazām privatizējot tās stividorus. Tā tapa *Kālija parks*, Ventspils tirdzniecības osta, *Ventbunkers*, *Ventamonjaks*. Taču galvenais naudas plūsmas ģenerators Ventspilī bija naftas un tās produktu pārkraušanas terminālis *Ventspils nafta*, par kura privatizāciju valdība pieņēma lēmumu 1997. gadā ar kontroles ieguvējam ļoti labvēlīgiem noteikumiem. Izmantojot *Ventspils*

4 Krastiņš. Latvijas rūpniecība. 259. lpp.

naftas līdzekļus, tika nopirkts *Preses nams* un dienas avīze *Neatkarīgā Rīta Avīze*. Par nākamo mērķi Ventspils investoru grupa izvēlējās vienu no lielākajiem valsts uzņēmumiem *Latvijas kuģniecību*, kuras kontrolpaketi pēc ilgstošām politiskajām peripetijām arī ieguva 2002. gadā. Tādējādi gan *Ventspils nafta*, gan *Latvijas kuģniecība* nonāca piecu ventspilnieku kontrolē.⁵

Tomēr biznesa domstarpības radīja šķelšanos Ventspils investoru grupā, kas deva pamatu kriminālprocesam un tiesai pret Aivaru Lembergu. Šī konflikta rezultātā 2006.–2010. gadā *Ventspils nafta* un *Latvijas kuģniecība* nonāca Nīderlandē reģistrētās *Vitol* grupas kontrolē. Prokuratūras lietvedībā atradās arī kriminālprocess par lieliem maksājumiem (apmēram 8,7 miljonu ASV dolāru apmērā) triju partiju politiķiem par lēmumu pieņemšanu *Ventspils naftas* privatizācijā. Pēc piecu gadu izmeklēšanas pietiekošu pierādījumu trūkuma dēļ lietu izbeidza.⁶

Lemberga un Šķēles attiecības lielā mērā noteica arī Latvijas politiskās vides un notikumu attīstību 1996.–2009. gadā. Kad 1995. gadā pēc *Bankas Baltija* maksātnespējas un Saeimas vēlēšanām izveidojās krīze, jo divas reizes neizdevās apstiprināt valdību, A. Šķēle kļuva par bezpartijisku Ministru prezidentu. Šo amatu viņš ieņēma pusotru gadu, ievērojami sekmējot reformu īstenošanu. Nākamajās vēlēšanās 1998. gadā viņš jau startēja ar jaundibināto Tautas partiju, bet A. Lembergs zem ZZS karoga bija konsolidējis iepriekš neveiksmi cietušus spēkus, kuriem turpmākos 20 gadus bija būtiska ietekme Latvijas politikā. Lembergs, neskatoties uz tiesvedībām un pat atrašanos ieslodzījumā, joprojām saglabājis ietekmi politiskajos procesos, lai gan tā ir būtiski vājināta. Toties Šķēle, kopš 2011. gada, kad tika likvidēta Tautas partija, politikā vairs nav iesaistīts.

Igaunijas bagātāko cilvēku saistība ar politiku bijusi daudz mazāka, business šeit gandrīz vienmēr bijis nodalīts no politikas.⁷ Var minēt ekspremjera Tīta Vehi piemēru, kura kontrolē nonāca retzemju metālu pārstrādes uzņēmums *Silmet*, taču viņa piedalīšanās politikā aprobežojās ar ziedojumiem partijai un Sillamē interešu lobēšanu. Savukārt *Hansapank* dibinātājs Jiri Moiss politikai pievērsās pēc tam, kad bankas akcijas jau bija pārdevis, vēlāk kļūstot par iekšlietu ministru un Tallinas mēru. Viens no pretrunīgākajiem

5 Krastiņš. *Kuģniecība Latvijā*. 370. lpp.

6 Indra Sprance (2021). Privatizācija ventspilnieku stilā: ar partijām saistītas ārzonu firmas saņēmušas miljonus. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/privatizacija-ventspilnieku-stila-ar-partijam-saistitas-arzonu-firmas-sanemusas-miljonus.a403275/> (skatīts 03.01.2023.).

7 Mel Huang (2002). *Wannabe Oligarchs: Tycoons & Influence in the Baltic States*. ETH Zurich, Conflict Studies Research Centre. 3.–4. lpp.

politiķiem, kurš savu bagātību bija ieguvis 90. gadu darījumos ar metāliem, bija Roberts Lepiksons, kurš īsu laiku ieņēma iekšlietu ministra un Tallinas mēra amatu. Taču ne par kādu nopietnu viņa iespaidu uz Igaunijas politiku nevar runāt.

Lietuvā lielāko ietekmi ieguva bijušais premjerministrs, Lietuvas Rūpnieku konfederācijas (LRK) vadītājs Bronislavs Lubis. Viņš bija agrākais ķīmiskās rūpnīcas *Azotas* vadītājs, kurš 1992.–1993. gadā privatizācijas rezultātā⁸ bija ieguvis kontroli pār uzņēmumu (vēlāk koncernu *Achema Group*) un turpmāk iesaistījās vēl vairākās privatizācijās, kā arī 1999. gadā ieguva nozīmīgas pozīcijas Klaipēdas ostā. Lubja un LRK ietekme Lietuvas politikā aizvien pieaug, īpaši attiecībā uz privatizāciju. Tā turpinājās līdz pat 1999. gadam, taču nekad nerasniedza to, kāda bija izveidojusies Latvijas ietekmīgākajiem uzņēmējiem – politiķiem.⁹ Publikācijās 2008. gadā Lubi atzina par Lietuvas bagātāko cilvēku, taču 2011. gadā viņš mira.

90. gadu beigās Pasaules Banka, balstoties uz pētījumu, pat rakstīja, ka Latvijā konstatēts augsts līmenis īpašā korupcijas formā, kas pētījumā atraktīvi tika saukta par “valsts sagrābšanu”¹⁰, bet avīzes *Diena* interpretācijā pat pārtapa par “valsts nozagšanu”. Politologi to gan parasti klasificē kā politisko jeb sistēmisko korupciju, proti, situāciju, kad likumi un citi normatīvie dokumenti, kā arī tiesu spriedumi tiek pieņemti šaura cilvēku vai uzņēmumu loka interesēs, tos iespējams nopirkt. Pasaules Banka uzskatīja, ka sistēmiskā korupcija daudz lielākā mērā nekā administratīvā korupcija samazina ekonomisko efektivitāti un izaugsmes iespējas.

Aptaujājot ap 150 uzņēmumu katrā valstī, pētnieki centās noskaidrot, cik liela nozīme pārejas ekonomikas valstīs ir sistēmiskajai un administratīvajai korupcijai un ietekmei uz lēmumu pieņemšanu. Baltijas valstu rezultāti apkopoti 11. tabulā.¹¹

11. tabula

Sistēmiskās un administratīvās korupcijas indeksi

	Igaunija	Latvija	Lietuva
Sistēmiskā korupcija	10	30	11
Administratīvā korupcija	1,6	1,4	2,8

8 Šai laikā viņš īsu brīdi no 1992. gada 12. decembra līdz 1993. gada 10. martam bija Lietuvas premjerministrs.

9 Mel Huang. Wannabe Oligarchs. 5.–6. lpp.

10 Oriģinālā: State capture.

11 Joel S. Hellman, Geraint Jones, Daniel Kaufmann (2000). *Seize the State, Seize the Day*. The World Bank. 8., 10. lpp.

Protams, šie indeksi rāda uzņēmēju subjektīvo noskaņojumu, taču tie demonstrē, ka administratīvās korupcijas ziņā Latvija bija līdzīga Igaunijai, toties sistēmiskās korupcijas indekss uzrādīja tās tuvību Bulgārijai, Kirgīzijai un Krievijai. Tomēr izplatītais uzskats, ka par sistēmisko korupciju Latvijā bija atbildīgi pāris “oligarhu”, ir pārāk vienkāršots. Bez politikā tieši iesaistītajiem “oligarhiem”¹² bija vēl virkne personu un uzņēmumu ar lielu ietekmi uz pieņemamajiem lēmumiem. Kā piemēru var minēt *Parex* banku un tās akcionārus Valēriju Karginu un Viktoru Krasovicki. Diemžēl šāds pētījums vairs nav atkārtots, līdz ar to varam tikai minēt, kā mainījies situācija aizvadītajos 20 gados.

Tomēr, neskatoties uz iepriekš minētajām atšķirībām, 90. gadu vidū jau skaidri iezīmējās, ka visas Baltijas valstis savu attīstību plāno pa ceļu, kas tās tuvina Eiropas Savienībai un NATO, ieviešot gan ES, gan Starptautiskā Valūtas fonda, gan Pasaules Tirdzniecības organizācijas prasības.

Virzība uz dalību minētajās organizācijās prasīja veikt milzīgu reformu apjomu, kas izpaudās arī liela skaita likumu pieņemšanā. Pirmsiestāšanās periodā (1995.–2004. gadā) pieņemto likumu skaits Baltijas valstīs gandrīz dubultojās. Pēc iestāšanās pieņemto likumu skaits Igaunijā būtiski samazinājās, apliecinot noteiktas tiesiskās stabilitātes pakāpes sasniegšanu. Taču Latvijā un Lietuvā likumu pieņemšanas temps palika relatīvi augstā līmenī. Martins Mendelskis¹³ to sauc par likumdošanas patoloģiju.

Domājams, ka virzība uz dalību svarīgās starptautiskās organizācijās Baltijā radīja cerību, ka esošās problēmas pakāpeniski izdosies novērst un aizvien vairāk tuvināties Rietumeiropas un varbūt pat Ziemeļvalstu standartiem.

Īpaši izteikti tas izpaudās Igaunijā, kura apzināti orientēja ekonomiku uz sadarbību ar Ziemeļvalstīm un to modeļa pārņemšanu. Tikmēr Latvijā popularitāti ieguva arī tādi lozungi kā “Latvijai ir jāklūst par tiltu starp Rietumiem un Austrumiem” un “Latvija ir tuvāk par Šveici”. Turklāt tie bija ne tikai lozungi, jo lielais cittauniešu īpatsvars noteica plašu kontaktu esamību ar NVS valstīm, kur bija iespējams labi nopelnīt uz cenu arbitražas rēķina un finanšu sistēmas atšķirībām.

Līdzīgas idejas varēja dzirdēt arī Lietuvā, pat no nacionāli noskaņotā Vītauta Landsberga: “Tas ir pilnīgi dabiski, ka mums jākooperējas gan ar Austrumiem, gan

12 Bieži tiem pieskaita arī daudzu partiju dibinātāju Aināru Šleseru.

13 Martin Mendelski (2016). The EU’s rule of law promotion in post-Soviet Europe: what explains the divergence between Baltic States and EaP countries? *Eastern Journal of European Studies*, 7 (2). pp. 111–144. Šeit 119. lpp.

Rietumiem un savā ziņā jābūt starpniekiem. No tādas starpniecības mēs varam gūt labumu, pateicoties tai ģeogrāfiskajai pozīcijai, kuru mums ir atvēlējusi vēsture.”¹⁴

Spilgts piemērs šādai pieejai ir Latvijas banku sistēmas attīstība 90. gados. Balstoties uz gandrīz libertariānisko Latvijas Bankas vadības nostāju, komercbankas auga kā sēnes pēc lietus. To skaits sasniedza pat 62 (Lietuvā tas nepārsniedza 26, bet Igaunijā 22). Šis skaits līdz 1998. gadam saruka līdz 27, bet Lietuvā palika tikai 10, Igaunijā – sešas bankas.¹⁵ Banku uzraudzība sākumā bija rudimentāra, nebija ieviesti ne atbilstoši grāmatvedības, ne audita standarti. Vairāku banku īpašnieki un vadītāji Latvijā bija ar kriminālu pagātņi. Kā uzskatīja toreiz – sodīti padomju laikos par spekulāciju un darbībām ar ārvalstu valūtu, kas tagad vairs nebija noziegums.

Pieredze un zināšanas komercbanku uzraudzībā nebija nevienā no Baltijas valstīm, taču tieši Latvijā tam bija vispostošākās sekas. Igaunijas izlēmīgi atrisinātajā 1992.–1994. gada banku krīzē zaudējumi bija 1,6 % no IKP, bet Lietuvai 1995.–1996. gadā 2,9 %. Igaunijai nopietnas banku krīzes pēc tam vairs nav bijušas. Valdību izmaksas banku restrukturizācijā 1993.–1998. gadā Igaunijā bija 1,4 % no IKP, Lietuvā – 1,7 %, bet Latvijā sasniedza 2,5 %.¹⁶

Igaunija un Lietuva atšķirībā no Latvijas arī necentās izveidot finanšu centru nerezidentu apkalpošanai.

Lietuvai gan *Snoras* bankas slēgšana 2011. gadā radīja apmēram 2 % no IKP zaudējumus un izsauca arī *Latvijas krājbankas* aizvēršanu. No presē rakstītā var secināt, ka tā bija bankas uzraugošo institūciju nolaidības un, iespējams, arī korupcijas izraisīta situācija.

Toties Latvijai zaudējumi 1995.–1996. gada banku krīzē sasniedza 3 %, bet 2008.–2012. gadā pat 3,9 % no IKP.¹⁷ Latvijas 1995. gadā slēgto banku aktīvi bija 40 % no visas banku sistēmas aktīviem.

Krievijas parāda krīzes laikā 1998. gadā Latvijas bankām bija vislielākā ekspozīcija pret Krievijas vērtspapīriem, sasniedzot 8 % no visiem banku aktīviem. Lietuvas banku ekspozīcija bija tikai 1,4 %, bet Igaunijas – 0,1 %. Nopietni zaudējumi radās vairākām

14 Mole. *The Baltic States*. 84. lpp.

15 Helena Tang, Edda Zoli, Irina Klytchnikova (2000). *Banking Crises in Transition Economies*. The World Bank. 5.–6. lpp.

16 Helena Tang, Edda Zoli, Irina Klytchnikova. *Banking Crises*. 22. lpp.

17 Luc Laeven, Fabian Valencia (2018). *Systemic Banking Crises Revisited*. IMF. 35.–36. lpp.

Latvijas bankām, nācās uz laiku apturēt *Rīgas komercbankas* darbību un veikt tās restrukturizāciju.

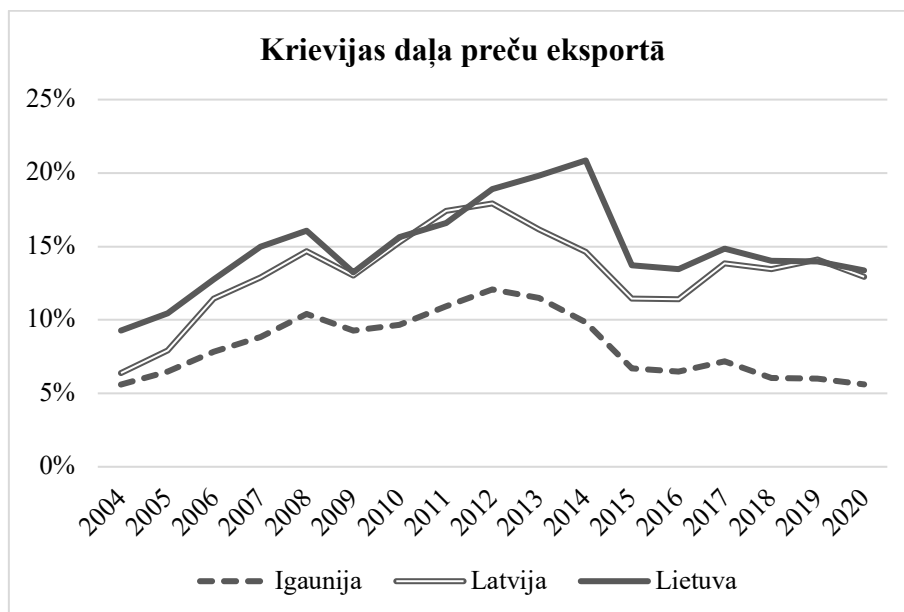
Līdz pat 2008. gadam Latvijas Komerčbanku asociācija bija viena no jaudīgākajām lobisma organizācijām, kura būtiski ietekmēja normatīvo vidi.

Diemžēl balstīšanās uz lozungu “Latvija ir tuvāk par Šveici” jau bija radījusi plašu bāzi naudas atmazgāšanas operācijām, kas ne tikai deva labu peļņu tajā iesaistītajiem, bet arī atstāja negatīvu iespaidu uz biznesa un politisko vidi. Var rasties iespaids, ka finanšu sektora uzraugi no iepriekšējām krīzēm neko daudz nebija mācījušies, jo sekoja arī *Latvijas krājbankas* krahs 2011. gadā (zaudējumi ap 2 % no IKP) un beidzot arī *ABLV Bank* slēgšana 2018. gadā, ko izraisīja ASV Finanšu departamenta paziņojums par šīs bankas dalību naudas atmazgāšanas shēmās.

Par komercbanku uzraudzību Latvijā kopš 1992. gada bija atbildīgs Latvijas Bankas prezidenta vietnieks Ilmārs Rimšēvičs. Arī pēc Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) izveides 2000. gadā Latvijas Banka saglabāja FKTK pārraudzības funkcijas. Savukārt I. Rimšēvičs 2001. gadā kļuva par Latvijas Bankas prezidentu. Var jau domāt, ka tā ir tikai sagādīšanās, atsevišķs izņēmums vai pat provokācija, ka 2018. gadā prokuratūra I. Rimšēviču apsūdzēja par kukuļņemšanu saistībā ar banku uzraudzību. Bet var domāt arī savādāk.

Tikai pēc *ABLV Bank* slēgšanas Latvijas varas iestādes veica plašus pasākumus naudas atmazgāšanas iespēju novēršanai. Taču, kā tas Latvijā bieži notiek, – veidā, kas apgrūtināja arī normālu ekonomisko darbību un faktiski mazināja banku konkurenci.

Igaunija arī eksportā jau kopš gadsimta sākuma ieturējusi rezervētu attieksmi pret Krieviju, bet kopš 2012. gada Krievijas daļa Igaunijas eksportā aizvien sarukusi. Latvijas un Lietuvas eksportā Krievijas daļa parasti bijusi vairāk nekā divkārt lielāka, kā to rāda 12. grafiks.

Daudzkārt ir argumentēts, ka Latvijas neveiksmes ir skaidrojamas ar to, ka vara netika pilnīgi attīrīta no komunistiskās partijas nomenklatūras pārstāvjiem. Taču abas pārējās Baltijas valstis šai ziņā daudz neatšķiras no Latvijas. Pat vairāk, Lietuvā varu pēc neatkarības atgūšanas partijas nomenklatūra saglabāja daudz lielākā mērā. Kazimira Prunskiene, kura bija Lietuvas KP biroja locekle, kļuva par valdības vadītāju, Aļģirds Brazauskis bija CK sekretārs no 1977. gada, pirmais sekretārs no 1988. gada, kļuva par Lietuvas prezidentu 1992.–1998. gadā un valdības vadītāju 2001.–2006. gadā.

Ar Lietuvas komunistiskās partijas nacionālo kadru sākotnējo atbalstu neatkarībai skaidrojams to lielais īpatsvars jaunajās pārvaldes struktūrās. Tomēr ar šo faktoru pētnieki skaidro arī Lietuvas sākotnēji lēnāko reformu tempu.

Igaunijā Arnolds Rītels 2001. gadā kļuva par Valsts prezidentu, kaut arī laikā no 1983. līdz 1992. gadam bija Augstākās Padomes priekšsēdētājs un pirms tam no 1977. gada bija Igaunijas KP CK biroja loceklis, bet no 1979. gada Ministru padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks.

Pēc neatkarības atjaunošanas Igaunijā un Latvijā tika pārtraukta iebraucēju plūsma no bijušās PSRS. Kad 1994. gadā izveda Krievijas karaspēku, iedzīvotāju skaits samazinājās, izbraukšana turpinājās arī vēlāk. Tas sekmēja pamattautas īpatsvara pieaugumu, kura rezultāti parādīti 12. tabulā.

Iedzīvotāju sastāva izmaiņas¹⁸

Valsts	Pamattauta		Pilsoņi
	1989	2021	
Igaunija	62 %	69 %	85 %
Latvija	52 %	63 %	87 %
Lietuva	79 %	85 %	99 %

Kā redzams, Igaunijā un Latvijā joprojām ievērojamu iedzīvotāju daļu sastāda cilvēki, kuri nav valsts pilsoņi. Tas ir rezultāts no Lietuvas atšķirīgajai pieejai pilsoņu loka noteikšanā. Lietuva pamattautas lielā īpatsvara dēļ varēja virzīties pa minoritāšu iekļaušanas ceļu, pilsonību piešķirot praktiski visiem iedzīvotājiem. Igaunijas un Latvijas situācija bija daudz komplicētāka, liekot tām iet politiskās restaurācijas ceļu, atjaunojot pilsonību tikai pirmskara pilsoņiem un to pēctečiem, bet padomju laika iebraucējiem piedāvājot naturalizāciju.

Pilsonības restaurācijas rezultātā abās valstīs joprojām ir daudz tā saukto nepilsoņu – bijušo Igaunijas un Latvijas PSR iedzīvotāju, kuriem nebija tiesību atjaunot pilsonību un kuri nav izgājuši naturalizācijas procesu. Nepilsoņu skaits bija daudz lielāks, taču pēc tam, kad 90. gadu beigās ES spiediena rezultātā Igaunija un Latvija atvieglāja pilsonības iegūšanu, daudzi no viņiem vai nu naturalizējās, vai izvēlējās iegūt Krievijas pilsonību. Latvijā pastāvīgi dzīvo 40 tūkstoši, Igaunijā pat 82 tūkstoši, toties Lietuvā tikai 8 tūkstoši Krievijas pilsoņu.

Pilsonības restaurācijas rezultātā sākotnēji izdevās novērst nopietnu etniski bāzētu politikas fragmentāciju, bet padomju valdošo eliti aizstāt ar pamattautas pārstāvjiem. Kā apgalvo Mendelskis, 1997. gadā visās trīs valstīs birokrātijā un tiesu sistēmā viņi jau ieņēma vairāk nekā 90 % posteņu.¹⁹ Tādā veidā tika izveidotas relatīvi vienotas elites, kas Baltijas valstīm ļāva novērst iekšējo pretestību ceļā uz ES un NATO.

Par nepilsoņiem, kā arī daļu krievvalodīgo pilsoņu 90. gados var teikt, ka atteikšanās no padomju pagātnes tos, kuri bija strādājuši šīs sistēmas labā, dezorientēja un padarīja neapmierinātus. Krievvalodīgie no dominējošas grupas pozīcijām nonāca politiskā perifērijā. Tas, protams, daudz izraisīja aizvainojumu un pāridarījuma sajūtu. Kā norāda

¹⁸ Igaunijas, Latvijas, Lietuvas statistikas pārvalžu dati.

¹⁹ Mendelski. The EU's rule of law promotion in post-Soviet Europe. 132. lpp.

Amons Českins: “Ja krievvalodīgie vēlas panākt diskursīvu pieņemšanu mūsdienu Latvijā, tad viņiem jāsaprot okupācijas jēdziens kā svarīgs mezgla punkts, kurā balstās Latvijas oficiālās identitātes un diskursi.”²⁰

Daudzus krievvalodīgos oficiālā interpretācija šajā un vēl citos jautājumos neapmierināja, liekot pievērsties vēstījumiem no Maskavas, kuros dominēja nostalgija pēc padomju pagātnes un krievu nacionālisms, ko Lia Grīnfelde raksturojusi šādi: “Krievijā nebija brīvības un vienlīdzības, tāpēc tā nostājās pret racionālismu, atsakoties no domājoša indivīda un tam atbilstošās spējas .. Saprāts nozīmē aprēķinu, refleksiju, paredzamību; tam pretējs ir spontānums, neparedzamais, neizmērāmais. Savā būtībā šīs vērtības ir neskaidas; daudz drošāk var pateikt, kas tās nav, nevis kas tās ir. Tās kļuva par noslēpumainās krievu dvēseles sastāvdaļām.”²¹

Nemot vērā sabiedrības struktūru, Lietuvā partiju šķelšanās pēc nacionālās pazīmes tikpat kā nav vērojama. Tiek uzskatīts, ka Igaunijai no tās ir izdevies lielā mērā izvairīties tāpēc, ka jau 90. gadu otrajā pusē vadošās partijas (*Centra* un *Reformu*) centās piesaistīt krievu izcelsmes politiķus un vēlētājus.²² Toties Latvijai partiju šķelšanās pēc nacionālās pazīmes ilgstoši ir bijusi nopietna problēma.

Etniskais balsojums Latvijā ir noteicis to, ka pārsvarā uz krievvalodīgajiem orientētas partijas²³ 2002.–2018. gadā Saeimā ieguvušas 23 līdz 30 vietas. Turklāt atbalsts šīm partijām pieauga pēc 1998. gada, paplašinoties nepilsoņu naturalizācijas procesam. To noteikti sekmēja arī latviski un krieviski rakstošās preses atšķirīgais notikumu atspoguļojums un izteikti nodalītās auditorijas. Igaunijā tik strikta preses segregācija kā Latvijā nav novērota.²⁴

Tā kā prokrievisko partiju dalība Latvijas valdībā nav bijusi iespējama to ģeopolitiskās orientācijas dēļ, tad valdību sastādīšana šajos 20 gados ir bijusi ierobežota ar atlikušajiem 70–77 deputātiem, no kuriem bija jāizveido vismaz 51 deputāta vairākums. Tas ir ierobežojis politisko konkurenci, nereti apgrūtinot racionālu lēmumu pieņemšanu.

Apstākļi pēc neatkarības atgūšanas Igaunijā un Latvijā nebija labvēlīgi politisko nāciju veidošanai. Lielai daļai krievvalodīgo un arī nelielam skaitam pamattautu pārstāvju

20 Ammon Cheskin (2016). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia: Discursive identity strategies*. Edinburgh University Press. 55. lpp.

21 Leah Greenfeld (2019). *Nationalism. A Short History*. Brookings Institution Press. 79. lpp.

22 Dovile Budryte (2005). *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*. Aldershot: Ashgate. 77. lpp.

23 *Saskaņa, Saskaņas centrs, Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā, Tautas saskaņas partija*.

24 Auers. *Comparative politics and government of the Baltics*. 52.–53. lpp.

bija izveidojusies spēcīga identifikācija ar PSRS. Tās aizstāšana ar piederību politiskajai nācijai nav pārāk labi sekmējusies, tam par labu nenāca arī Krievijas pretdarbība. Tā rezultātā ievērojamai daļai krievvalodīgo (neatkarīgi no pilsonības) ir spēcīgāka identifikācija ar Krieviju nekā ar savu mītnes zemi.

Un tikai pēc Krievijas uzbrukuma Ukrainai šī aina, iespējams, mainās. Latvijā 2022. gada Saeimas vēlēšanās, balsīm sadaloties starp vairākām prokrieviski orientētajām partijām, *Stabilitātei!* ieguva tikai 11 vietas Saeimā, bet līdzšinējā līdere *Saskaņa* vispār neiekļuva tajā. Iespējams, krievvalodīgo vēlētāju balsis ne tikai sadalījās starp vairākām prokrieviskajām partijām, bet daļa no viņiem balsoja arī par “latviskajām” partijām.

Valdību veidošanas principi un darbības ilgums Baltijas valstu starpā daudz neatšķiras. Tās ir bijušas daudzpartiju, fragmentētas valdības ar partiju pārziņā nodotām konkrētām ministrijām. Piedevām koalīcijas reti ir bijušas ar lielu balsu pārsvaru parlamentos, dodot iespēju atsevišķajām partijām izvirzīt ultimātīvas prasības koalīcijas partneriem. Valdību darbības ilgums pakāpeniski ir izlīdzinājies, tuvojoties vēlēšanu cikla garumam.²⁵

Latvijai raksturīgs daudz zemāks pilsoņu iesaistīšanās līmenis politiskajā darbībā. Tā 2009. gadā Igaunijā partiju biedri bija 4,84 % no vēlētājiem, Lietuvā – 2,66 %, bet Latvijā – tikai 0,74 %.²⁶

Šķiet, ka konkurences trūkums uz varu reāli pretendējošu partiju starpā Latvijā izsaucis arī tādu neparastu parādību kā programmu neesamība pat ilgstoši valdībā strādājošām partijām. Acīmredzot tās uzskata, ka pilnīgi pietiek reizi četros gados publicēt 4000 zīmju lielu lozungu apkopojumu. Bet valsti var vadīt reaģēšanas režīmā, paļaujoties uz citur (ES, OECD) izstrādātām politikām.

Toties Igaunijas un Lietuvas vadošajām politiskajām partijām ir izvērstas, publiski pieejamas programmas.²⁷

25 Auers. Comparative politics and government of the Baltics. 135. lpp.

26 Tonis Saarts (2011). Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: The Case of the Baltic States. *Studies of Transition States and Societies*, 3, pp. 83–104. Šeit 98. lpp.

27 Piemēram, Igaunijā <https://reform.ee/erakond/programm/>; <https://keskerakond.ee/et/erakonna-liikmed/programm.html>; <https://ekre.ee/konservatiivne-programm/>. Lietuvā <https://tsajunga.lt/wp-content/uploads/2020/12/XVIII-osios-LRV-programa.pdf>; <https://www.lsdp.lt/wp-content/uploads/2021/02/Programa-2020-atnaujinta-final.pdf>.

Atpaliecības cēloņi

Neskatoties uz dažādajiem politiskajiem un ekonomiskajiem pavērsieniem aizvadītajos 30 gados, pateicoties vienotajam kursam uz ES, Baltijas valstīs izveidojusies visumā līdzīga politiskā un ekonomiskā sistēma. Starp valstīm pastāv zināmas atšķirības, taču tās grūti uzskatīt par būtiskām.

Tomēr, vērojot šo 30 gadu laikā sasniegto, nākas secināt, ka Latvijā pastāv kādi iemesli, kas mums traucē attīstīties straujāk, liedzot daudzos rādītājos panākt labāku rezultātu.

Tad kas varētu būt Latvijas atpaliecības iemesli?

Savā fundamentālajā darbā¹ par valstu konkurētspēju Maikls Porters norāda, ka konkurētspēja ir atkarīga no valsts tautsaimniecības inovāciju un uzlabojumu spējas. Savukārt modernajā ekonomikā konkurētspējas nosacījumi ir tie paši, kas nosaka ekonomisko attīstību.

Valsts konkurētspēja ir tieši saistīta ar tās uzņēmumiem, kuru spēja globāli konkurēt balstās uz četriem atribūtiem mijiedarbību. Šie atribūti saskaņā ar Porteru ir:

1. ražošanas faktori (darbaspēks, zeme, infrastruktūra);
2. vietējais pieprasījums;
3. saistītās un atbalstošās nozares;
4. uzņēmumu stratēģija, struktūra un konkurence.

Bez šiem četriem atribūtiem Portera teorija ietver arī divus papildus mainīgos: iespēju (*chance*) un valdību. Porters domā, ka globālās konkurences apstākļos valstu loma ir kļuvusi nozīmīgāka uzņēmumu konkurētspējas stiprināšanā. Atšķirības vērtībās, kultūrā, ekonomiskajās struktūrās, institūcijās un vēsturē nosaka spēju sasniegt panākumus.

Ģirts Rungainis ir izteicis viedokli, ka kopš XX gs. 90. gadiem Latvijā ir dominējušas pārdales industrijas, tas ir, tādas, kurās, izmantojot veiksmīgi iegūtu tirgus pozīciju, notiek līdzekļu pārdales, sava veida rentes iegūšana. Viņaprāt, pārāk maz ir attīstījušās radošas industrijas, kas spētu dot lielu pievienoto vērtību.

Šī atziņa sasaucas ar Pasaules Bankas pētījumu par sistēmiskās korupcijas līmeni un viedokli par to, ka pastāv ievērojama bagātu uzņēmumu un cilvēku ("oligarhu") ietekme uz valdības un tiesu lēmumiem.

¹ Michael E. Porter (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.

Nevar teikt, ka Latvijas valdība nav centusies meklēt ceļus, kā paātrināt valsts attīstību. Sarakstīts un apstiprināts ne mazums stratēģiju un plānu. Turklāt tas darīts ne tikai pašu spēkiem, bet arī piesaistot starptautiski atzītus ekspertus.

Valdība 2009. gadā izveidoja darba grupu ar prominentu ārvalstu ekspertu dalību, lai diskutētu par ekonomikas atdzīvināšanu. To starpā bija arī Hārvarda Biznesa skolas Stratēģijas un konkurētspējas institūta darbinieks Kristians Ketels, kurš 2012. gadā, prezentējot pētījumu *Valsts konkurētspējas novērtējuma un ilgtspējīga valsts konkurētspējas uzraudzības modeļa izstrāde*, teica: “Lielākā daļa no tiem [konkurētspējas indikatoriem] liecina – Latvija pastāvīgi nespēj sasniegt savu potenciālu.”² Jāpiebilst, ka pētījuma izstrāde valstij izmaksāja 240 tūkstošus latu.

Jau Covid-19 pandēmijas laikā 2020. gadā valdība apstiprināja informatīvo ziņojumu *Stratēģija Latvijai Covid-19 krīzes radīto seku mazināšanai*,³ kura izstrādāšanā, pēc televīzijā izskanējušā,⁴ bijuši piesaistīti arī eksperti no Londonas Biznesa skolas.

Šajā laikā vēl 500 tūkstoši eiro tika atvēlēti projektam *reCOVery-LV*, kurā paredzēja izstrādāt ietvaru tautsaimniecības potenciāla saglabāšanai un konkurētspējas pieauguma veicināšanai. Projekta rezultātā tapušajā publikācijā rakstīts: “Kopā strādājot 80 ekonomistiem, juristiem, politologiem un sociologiem, tai skaitā 19 doktorantiem, izdevās apvienot zinātnisko ekspertīzi ar valsts, pašvaldību un nevalstisko organizāciju praktisko pieredzi, lai atrastu adekvātus ekonomikas izrāviena rīkus.”⁵ Nav pārsteigums, ka šajā darbā nevarēja paredzēt radikālās pārmaiņas ģeopolitiskajā situācijā jau pēc gada. Toties pārsteigums ir tajā pamatā paustās vispārējās atziņas un nespēja projekta ietvaros noformulēt vienotas, konkrētas rekomendācijas.

Diemžēl visi līdz šim izstrādātie plāni, dokumenti, stratēģijas nav nesuši redzamu labumu. Vai nu tāpēc, ka ieteikumi nav bijuši pareizi, vai tāpēc, ka nav bijis gribas un spējas tos īstenot.

Vai iepriekš iztirzātā Latvijas attīstība pēc neatkarības atgūšanas ir bijusi nejaušu apstākļu sakritības radīta vai tomēr likumsakarīga? Piemēram, Latvijas Universitātes

2 Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/media/5282/download> (skatīts 18.01.2023.).

3 Pieejams: <https://www.em.gov.lv/lv/strategija-latvijai-0> (skatīts 18.01.2023.).

4 TV24 raidījums *Kārtības rullis*. Pieejams: https://xtv.lv/rigatv24/video/46VpoEv37Eb-08_06_2020_kartibas_rullis_1_dala

5 Inna Šteinbuka (zin. red.) (2021). *Latvijas tautsaimniecība pandēmijas ēnā un pēckrīzes izrāviena iespējas*. 8. lpp.

profesors Ivars Austers uzskata, ka: “.. bet šķiet, ka atbilde ir vienkāršāka: nejaušību rezultātā daži cilvēki nokļuva ietekmīgos amatos.”⁶

Viņam piebalso Saeimas Budžeta komisijas priekšsēdētājs, bijušais finanšu ministrs Jānis Reirs: “Igaunijas paraugs, kad augsta ranga starptautiskas kompānijas menedžeris pārnāca uz VID [Valsts ieņēmumu dienestu], sakārtoja, – tas ir izņēmums, nevis standarts, igauņiem vienkārši paveicās. Mums pagaidām neveicas.”⁷

Pieturoties pie tā, ka daudz ko varēja ietekmēt gadījums, nejaušība, būtu jāuzskata, ka šādi nejauši cilvēki nokļuva arī centrālās bankas un galveno universitāšu vadībā. Pirmajā gadījumā tas radīja būtiskus banku sektora zaudējumus, otrajā – traucēja universitātēm iekarot pienācīgu vietu globālajos reitingos. Šādu analīzi varētu turpināt arī par citām jomām.

Savukārt tādi pētnieki kā Ole Nergods un Anatols Līvens jau 90. gados norādījuši, ka latviešu nacionālā identitāte ir vājāk attīstīta nekā igauņiem.⁸ Līdz ar to Igaunijas elitei bijusi lielāka lojalitāte pret valsti un cenšanās kopējā labuma dēļ. Kā aprakstīts iepriekšējās nodaļās, Latvijā bija visvairāk iedragāta nacionālā struktūra, domājams, tā Baltijā Otrajā pasaules karā bija cietusi vislielākos cilvēkkapitāla zaudējumus.

Bet Misūns un Tāgepera, kā jau minēts iepriekš, atzīmējuši latviešu daudz mazāko līdzdalību republikas pārvaldīšanā padomju laikos, kas varēja ietekmēt zināšanas un vadības prasmes kritiskajā pārejas posmā.

Savukārt, kā konstatē Dovile Budrīte: “.. starp nacionālisma pētniekiem veidojas konsensus, ka postpadomju tautu gadījumā daudzi to identitātes aspekti izveidojušies padomju periodā, nevis brīnumainā kārtā atmodušies XX gs. 80. gadu beigās.”⁹

Apkopojot šos vērojumus, domāju, ka var apgalvot, ka tieši Latvijas sabiedrības kultūra bija piedzīvojusi vislielāko deformāciju okupācijas gados. Šeit es kultūru saprotu kā “.. kompleksu, kas ietver zināšanas, ticējumus, mākslu, morāli, likumus, paražas un citas spējas un ieradumus, kurus cilvēks iegūst kā sabiedrības loceklis.”¹⁰ Tātad arī uzņēmējdarbības, valsts pārvaldes, savstarpējo attiecību, galu galā arī auto vadīšanas kultūru.

6 Austera Jaungada runa. *Sestdiena*, 6.–12.01.2023. 9. lpp.

7 VID ir jāmaina attieksme pret nodokļu maksātājiem. *Diena*, 27.01.2023., 4. lpp.

8 Li Bennich-Björkman (2002). State capture in the Baltics: Identity, International Role Models and Network Formation. No: The Baltic Sea Region. Witold Maciejewski (editor). Uppsala: Baltic University Press. pp. 345– 369. Šeit 351. lpp.

9 Budryte (2005). Taming Nationalism? 23. lpp.

10 Edward B. Tylor (1920). Primitive Culture. Vol. 1. London: John Murray. 1. lpp.

Kaut arī neatkarības atgūšanas radītajā eiforijā šķita, ka okupācijas sekas varēs ātri pārvarēt, tomēr tas ir īstenojies tikai daļēji. Latvijā īsta politiskā nācija nav izveidojusies, pārāk bieži mums nākas saskarties ar divkopienu valsts izpausmēm. Pie tam latviešu identitāte un kultūra okupācijas laikā ir nopietni deformēta.

Protams, abas kopienas nav nodalītas ar necaurīdīgu sienu, to kultūras viena otru iespaido, taču nākas secināt, ka ne vienmēr tas dod pozitīvu rezultātu. Turklāt ne vienas, ne otras kopienas kultūra nav homogēna, tajās ir dažādi strāvājumi, subkultūras. Mijiedarbībā tās nosaka vektoru, kurš virza valsts attīstību. Diemžēl izskatās, ka pašlaik šis vektors Baltijas konkurencē nav Latvijai labvēlīgs.

Jau agrāk, bet īpaši kopš Krievijas agresijas pret Ukrainu, ticis apgalvots, ka integrācijas politika Latvijā nav bijusi sekmīga. Bet vai tā vispār varēja būt sekmīgāka? Diez vai integrācija var būt sekmīga, ja integrējamie tai pretojas, dzīvo citas valsts informatīvajā telpā un kultūrā.

Tiek uzsvērts, ka jau sen skolās ne tikai vajadzēja pāriet uz mācībām valsts valodā, bet arī pārtraukt to segregāciju pēc etniskā principa. Šādu viedokli aizstāv arī, piemēram, Ivars Austers, bet, lai to spētu īstenot praksē, tas arī abu kopienu vairākumam tiešām jāvēlas.

Jāatceras gan, ka mācību valodas maiņu līdz brīdim, kad iestājāties ES un NATO, nebija iespējams īstenot, jo mums nepārtraukti bija jāpierāda, cik ļoti mēs ievērojam cilvēktiesību principus un nediskriminējam citu tautību pārstāvjus. Skaidrs, ka pārmetumi izskanēja ar tiešu Krievijas atbalstu, pretojoties veiksmīgai integrācijai. Savukārt Rietumu politiķi toreiz vēl dzīvoja ilūziju varā par iespējamu Krievijas iekļaušanos starptautiskajā sabiedrībā.

Taču arī igauņi līdz šim nav integrējuši skolas, un tas viņiem nav traucējis sasniegt ievērojami vairāk nekā mums.

Kultūra pārmantojas no paaudzes paaudzē, un pat lielu ārēju šoku iespaidā tā mainās lēni. Šobrīd galvenie spēki, kas rada mūsu kultūras izmaiņas, ir Eiropa, kuru daudzi iepazīst ceļojot, mācoties, strādājot; Krievija, kura līdz pat 2022. gadam intensīvi apstrādāja prātus ar Krievu pasaules (*Russkij Mir*) idejām, un Amerika, kuras kultūrkaru atbassis sasniedz arī Latviju.

Līdz ar to mana hipotēze ir, ka galvenais traucēklis Latvijas attīstības ceļā ir okupācijas laikā deformētā sabiedrības kultūra, kuru 30 neatkarības gados tā arī nav izdevies pilnībā modernizēt un pietiekoši pietuvināt brīvās pasaules standartiem.

Šī deformētā kultūra traucē pieņemt optimālus lēmumus, lai cik augstās domās par sevi un labi izglītoti nebūtu lēmumu pieņēmēji.

Ko darīt?

Daudzi analītiķi uzskata, ka pašlaik pasaules ekonomikā notiek pāreja uz jaunu paradigmu, kura fundamentāli mainīs gan ekonomikas un sabiedrības struktūru, gan vērtību sistēmu.¹ Daži to sauc par ceturto rūpniecisko revolūciju, kurā noteicošie faktori būs mākslīgais intelekts un lielle dati, virtuālā realitāte, sintētiskā bioloģija un robotika. No otras puses, pasauli apdraud klimata pārmaiņas, kuras spiež dramatiski mainīt enerģētikas un transporta darbību. Arī uzņēmējdarbības metodes strauji mainās, paplašinoties koplietošanas modeļu un interneta platformu izplatībai. Tās valstis, kuras neveiks atbilstošus tehniski ekonomiskos un institucionālos pārkārtojumus, riskē uz gadu desmitiem atpalikt no līderiem.

Ja mana hipotēze par Latvijas atpalcības iemesliem ir vismaz daļēji patiesa, tad mums uz straujiem panākumiem šajā procesā grūti cerēt. Lai kā politiķi, aktīvisti, uzņēmēji, citi elites pārstāvji necenstos sasniegt vairāk, viņi neizbēgami atdursies pret kultūras ierobežojumiem. Tas nenozīmē, ka netiks sasniegts nekas, bet mazāk, nekā attīstībai labvēlīgākās sabiedrībās.

Nevar noliegt, ka šādas hipotēzes atzīšana draud ar bezcerību, lēmumu pieņemšanas paralīzi. Kā jau minēju iepriekš, kultūra parasti mainās ļoti lēni, nopietnām pārmaiņām nepieciešamas vairākas paaudzes. Protams, ir brīži, kad iespējamas daudz straujākas pārmaiņas, kā tas notika pēckaru periodos vai sabrūkot PSRS, taču tādu notikumus ir grūti paredzēt un tātad uz kaut ko tādu paļauties. Tomēr, kas ir tie instrumenti, ar ko pārmaiņas Latvijā iespējams panākt?

Pirmkārt, politiskās nācijas veidošana. Līdz šim krievvalodīgie Latvijas iedzīvotāji atradās starp diviem poliemi identitātes veidošanā, kā raksta Českins: “No vienas puses, viņi dzīvo, strādā, mācās mūsdienu Latvijā un ir pakļauti Latvijas valsts nacionālajam diskursam .. No otras puses, daudzi no viņiem apdzīvo mediju un kultūras telpu, kura viņus pakļauj Krievijas valsts naratīviem un diskursam.”² Līdzšinējā integrācijas politika nav pierādījusi savu efektivitāti, taču var cerēt, ka pēc Krievijas uzbrukuma Ukrainai šo pretrunīgo situāciju var mainīt par labu Latvijas diskursam.

Manuprāt, turpinot pastāvēt spēcīgi izteiktai divkopienu sabiedrībai, pašreizējos ģeopolitiskajos apstākļos Latvija nevarēs veiksmīgi attīstīties. Un te nelīdzēs paļaušanās uz

1 Timo J. Hämäläinen (2003). National competitiveness and economic growth : the changing determinants of economic performance in the world economy. Cheltenham: Edward Elgar. 289. lpp.
2 Cheskin. Russian Speakers in Post-Soviet Latvia. 181. lpp.

tādiem lozungiem kā “Mums jābūt saimniekiem savā zemē” vai mazvērtības kompleksu izpausmēm auto uzlīmju “Latvietis” formā.

Tomēr, lai politiskā nācija veiksmīgi veidotos, jāatrod vairākumam pievilcīgs tās saturs un forma.

Otrkārt, būtiska izglītības pārveidošana. Ar izglītības palīdzību var iedibināt vienotu vērtību sistēmu, racionalitāti, savstarpēju uzticēšanos, palīdzēt veidot politisko nāciju. Svarīgākais ir beidzot nonākt pie nacionāli nesašķeltas izglītības sistēmas, bez segregācijas divās pretrunīgās daļās. Īstermiņā šādas pārmaiņas varētu nepatikt ne krievvalodīgajiem, ne latviešiem, tomēr ilgākā laikā tas dotu būtisku labumu. Ne mazāk svarīgi, lai skola un augstskola gatavotu modernās pasaules prasībām atbilstošus, konkurētspējīgus absolventus.

Treškārt, valsts nostāja. Valstij jāieņem skaidra nostāja vērtību un komunikācijas jautājumos, iedibinot un uzturot civilizētai valstij atbilstošu kultūru dažādās jomās: uzņēmējdarbībā, cilvēku, uzņēmumu un valsts attiecībās.

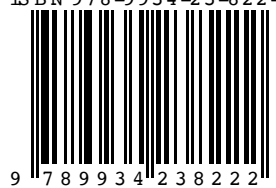
Neviens no šiem uzdevumiem nav vienkāršs, un to īstenošanai traucēs pastāvošā sabiedrības struktūra un tās iedibinājusies kultūra. Tomēr bez to īstenošanas nebūs iespējama ilgtspējīga Latvijas attīstība.

Bibliogrāfija

1. Epp Annus (2016). Between arts and politics: A postcolonial view on Baltic cultures of the Soviet era. *Journal of Baltic Studies*, 47 (1), pp. 1–13.
2. Daunis Auers (2015). *Comparative politics and government of the Baltics*. Palgrave Macmillan.
3. Mark Bassin, Catriona Kelly (editors) (2012). *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge University Press.
4. Li Bennich-Björkman (2002). State capture in the Baltics: Identity, International Role Models and Network Formation. No: The Baltic Sea Region. Witold Maciejewski (editor). Uppsala: Baltic University Press. pp. 345–369.
5. Ammon Cheskin (2016). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia: Discursive identity strategies*. Edinburgh University Press.
6. Dovile Budryte (2005). *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*. Aldershot: Ashgate.
7. Saulus Grībkausks (2020). Padomju “ģenerālgubernatori”. Rīga: Latvijas mediji. Timo
8. J. Hämäläinen (2003). *National competitiveness and economic growth : the changing determinants of economic performance in the world economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
9. Joel S. Hellman, Geraint Jones, Daniel Kaufmann (2000). *Seize the State, Seize the Day*. The World Bank.
10. Mel Huang (2002). *Wannabe Oligarchs: Tycoons & Influence in the Baltic States*. ETH Zurich, Conflict Studies Research Centre.
11. Kaspars Irbe (2021). *Slēptā dzīve*. Rīga: Ascendum.
12. Edmunds Krastiņš (2018). *Latvijas rūpniecība XIX–XXI gadsimtā*. Rīga: Jumava.
13. Edmunds Krastiņš (2019). *Kuģniecība Latvijā*. Rīga: Autora apgādā.
14. Adalbert Knöbl, Richard Haas (2003). *IMF and the Baltics: A Decade of Cooperation*. International Monetary Fund.
15. Luc Laeven, Fabian Valencia (2018). *Systemic Banking Crises Revisited*. IMF.
16. Kirsi Lauren (2014). Facing the Otherness: Crossing the Finnish-Soviet Border as Narrated by Finnish Tourists. *Culture Unbound*, 6 (6), pp. 1123–1143.
17. Michael Loader (2017). The death of “Socialism with a Latvian Face”: The purge of the Latvian national communists, July 1959–1962, *Journal of Baltic Studies*, 48(2), pp. 161–181.
18. Martin Mendelski (2016). The EU’s rule of law promotion in post-Soviet Europe: what explains the divergence between Baltic States and EaP countries? *Eastern Journal of European Studies*, 7 (2). pp. 111–144.
19. Romuald Misiunas, Rein Taagepera (1993). *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1990*. London: Hurst&Company.
20. Michael E. Porter (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
21. Joan N. Roses, Nikolaus Wolf (2011). Aggregate growth, 1913–1950. In: edited by Stephen Broadberry and Kevin H. O’Rourke. *The Cambridge economic history of modern Europe*, volume 2. New York: Cambridge University Press. pp. 182–207.
22. Tonis Saarts (2011). Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: The Case of the Baltic States. *Studies of Transition States and Societies*, 3, pp. 83–104.

23. Voldemārs Salnais (1937). Latvija skaitļos starp Eiropas valstīm. No: Latvijas zeme, daba, tauta. Rīga: Valters un Rapa. 605.–676. lpp.
24. Mārgēris Skujenieks (1928). Latvija 1918.–1928. gados. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
25. Helena Tang, Edda Zoli, Irina Klychnikova (2000). Banking Crises in Transition Economies. The World Bank.
26. Edward B. Tylor (1920). Primitive Culture. Vol. 1. London: John Murray.
27. Elena Zubkova (2008). Pribaltika i Kreml': 1940–1953. Maskava: Rossijskaja političeskaja enciklopedija.

ISBN 978-9934-23-822-2

© Edmunds Krastiņš

ISBN 978-9934-23-822-2

UDK 33(474.3)

Rīga, 2023